

Recensioner

Allmän idéhistoria

Kristoffer Holt: *Publicisten Ivar Harrie. Ideologi, offentlighetsdebatt och idékritik i Expressen 1944–1960*, Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2008. 310 s. ISBN 978 91 7331 093 2. Inb.

Ivar Harrie (1899–1973) var skåningen som utmärkte sig redan som student vid Lunds universitet, varvid han läste grekiska, latin, teoretisk filosofi, klassisk fornkunskap och romanska språk. Han påbörjade en lic.avhandling i grekiska om politik och mytologi i Heraklessagan, lade fram denna för att sedan påbörja en ny lic.avhandling i samma ämne, nu om Aristofanes dramatik. Inte heller denna gång valde han att gå vidare till doktorsnivån. Han fick sedermera stoff publicerat på *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidnings* kultursida, översatte Plutarchos och Aristofanes, gav ut sin första essäsamling, blev litteraturkrönikör i radion, och erbjöds 1929 genom Torgny Segerstedt ett fast medarbetarskap i *GHT*.

Harrie fortsatte under 30-talet med att utöka sitt kulturella kapital via översättningar och essäsamlingar, arbetade som lektor vid universitetet i Greifswald, intog en antinazistisk hållning och gjorde reportageresor runt om i världen. 1940 efterträdde han Torsten Fogelqvist som *DN:s* kulturredaktör, 1944 utsågs han till *Expressens* förste huvudredaktör, dessutom ansvarig för kultursidan. Längre fram fick han äran att axla ordförandeskapet i Publicistklubben. Tillsammans med Carl-Adam Nycop och Sigge Ågren var han med om att göra *Expressen* till Nordens största dagstidning.

”Det är oklart vad som fick Harrie att välja en annan bana än den som forskare”, säger Kristoffer Holt. Kan det ha varit den höga lönen? Många svenska journalister tjänade på den tiden avsevärt mer än en professor. Egenomligt, kan man tänka, att Bonniers satsade på en lärd kulturgestalt som huvudredaktör för en kvällstidning. Holt gör gällande att Harrie i kraft av kulturpersonlighet ”skänkte legitimitet åt det ibland hårt kritiserade kvällstidningsprojektet”. Att kvällstidningarna med uppsjö av nöjen, sport, nakna kvinnoben,

våld och kriminalitet sköljde över medborgarna redan då, upprörde kulturetablissemangen eftersom bildningsaspekten i dessa reportage sattes på undantag till förmån för det kommersiella, cyniska, dekadenta, enfaldiga och primitiva. Häri såg man en kulturfara. Harrie bemötte anklagelsepunkterna. Men frågan är: gillade han kvällstidningskräpet eller spelade han bara en roll?

Studien är empirisk, läsaren besparas torra analyser och här finns inte någon teoretisk barlast som skymmer sikten för det väsentliga. Författaren menar att genrebestämningen ”den intellektuella biografen” ligger nära till hands men att en dylik skulle te sig problematisk i det att ordet biografi riskerar att medföra förväntningar som inte motsvarar avhandlingens innehåll, vars huvudsakliga intresse är det offentliga samtalet i form av publicerade texter i tidningsform.

Ivar Harries arkiv på Lunds universitets handskriftsavdelning utgör fem hyllmeter. Jag föreställer mig att ett mer omfattande arkivarbete och en mindre beskuren materialhantering skulle ha gagnat studien. Författaren har ägnat arkivet uppmärksamhet anmärkningsvärt kort tid, blott några få dagar enligt registrerad uppgift från biblioteket. Brevet har utslutits som källor, likaså i hög grad hans kulturjournalistik med teaterrecensioner och litteraturkritik samt i stor utsträckning reportageresor utomlands. Författarens anspråk på att studien ”närmar sig Harries produktion ur ett helhetsperspektiv” har därför knappast fog för sig. Läsaren går miste om mycket av Harries kulturengagemang. För att få en mer sammansatt, mer representativ och därmed sannare bild hade man varit tvungen att använda fler och andra källor än dem han nu öser ur. Samtidigt ska sägas att detta är en välskriven och levande doktorsavhandling med en sakligt preciserad debattredovisning väl belagd i långa stycken.

Den tematiskt upplagda studien behandlar framför allt Ivar Harries politiska åsikt, vilken här företrädesvis består av utrikespolitiska ställningstaganden. Synen på svensk inrikespolitik och folkhemmet är utelämnad. Det icke entydiga, som är vad människor mest är, för-

argar inte sällan dem som ska beskriva människor. Det ska finnas en kärna från vilken allt utgår och till vilken alla beteenden åsyftar. Holt väjer inte för att peka på vissa tvetydigheter hos sitt objekt.

Enligt Harrie var liberalismen inte någon ideologi som bjuder på utopiska vyer om ett annalkande drömsamhälle. Den förser oss inte med enkla lösningar på morgondagens alla problem, utan är just en fast övertygelse om frihet och ingen fix och färdig politisk trollformel. Harrie, till vars intellektuella referensram hörde filosofen Hans Larsson, drog sig inte för att problematisera, nyansera och förhålla sig källkritiskt. Till självbilden hörde att han agerade utifrån en liberal publicisttradition med demokratin, yttrandefriheten och offentlighetsprincipen som grandiosa ideal. Men gjorde en ideologisk piruett när han blev delvis vän av den sovjetiska kommunismen.

Flera gånger görs läsaren uppmärksam på att Harrie ska betecknas som "kulturradikal". Det finns en kulturradikalism med rötter i 1880-talet i egenskap av motståndare till kyrka, religion, stat och traditioner. En annan slags kulturradikalism med förbindelseänkar till den svenska kulturtraditionen och folkrörelserna kan urskiljas runt sekelskiftet 1900. Därtill kan läggas två strömningar, 30-talets respektive 60-talets, med utgångspunkt i bl.a. marxismen. Till vilken form av kulturradikalism anslöt sig Harrie? Han försäkrade i sin programförklaring att *Expressen* skulle företräda en kulturradikal linje i samhällsdebatten.

Holt fäster för stor vikt vid Harries självbild som kulturradikal, men sticker inte under stol med att det här skymtar en svajig hållning: "Harrie, som kallade sig själv kulturradikal, stod på flera punkter i oppositionställning gentemot andra framträdande kulturradikala personer och ståndpunkter". Det föranleder en undran om Harrie spelade i en egen kulturradikal division i den samtida kontexten. Då och då, i synnerhet i slutet av avhandlingen, förses Harries ståndpunkt med reservationer, vilket är helt i sin ordning. För närmare besett: ateist var han inte, kristendomsfientlig inte heller, däremot humanist med trädar långt bak i det förflutna och med nykantanismen som åsiktsformering, en kulturarvsvårdare och traditionens budbärare som uppskattade monarkin och försvarade latinets fortlevnad i skolorna. Det hade varit intressant att få veta hur han förhöll sig till den moderna naturvetenskapen, tekniken och funktionalismen.

På samma gång som det fastslås att Harrie ska betecknas som kulturradikal lyfter Holt fram "bildningsaristokraten". De svenska bildningsaristokraterna – om det nu är rätt beteckning vill säga – hörde i allmänhet hemma i det liberalkonservativa lägret med viss förankring i nyhumanismen. Åtskilliga av tidens kulturdebattörer, däribland Harrie, var förankrade i den svenska folkbildningsrörelsen och sätillvida mer bildningsdemokrater än bildningsaristokrater. Icke desto mindre är det rimligt att beteckna honom som bildningsaristokrat. Alltsedan sin ungdom var han starkt präglad av det klassiska kulturarvet och vad detta kunde innebära av otidsenlighet, exklusivitet, snobbism och kulturkonservert koketteri. Mot den bakgrunden hade en diskussion om hans syn på den månghövdade obildade "massan" varit motiverad.

Författaren väljer alltså ekvationen: Harrie = kulturradikal + bildningsaristokrat = kulturradikal. En för problematiken angelägen bok som Nils Runebys *Dygd och vetande: Ur de bildades historia* hade kunnat bidra med perspektiv, Marshall Bermans *Allt som är fast förflyktigas: Modernism och modernitet* likaså.

Ingmar Lundkvist

Carl Nylander: *Avtryck av liv*. Stockholm: Carlssons bokförlag, 2010. 356 s. ISBN 978-91-7331-316-2. Inb.

Kulturer är promiskuösa. I fråga om idéer och naturförklaringar, gudar och kulter, arkitektur och skulptur, diktning och språk plockar de åt sig av vad en mötande världsförklaring har att erbjuda. En militärt triumferande erövrare faller inte sällan själv offer för de besegrades mer sofistikerade eller trovärdiga föreställningar. Hellas betydelse för Rom och islamsk filosofi torde stå utom tvivel. Islams inverkan på seldjukerna likaså. I dagens mediala verklighet forsar flöden från olika centra mot skilda mottagare. Varje försök till kulturell självhärlighet avslöjas snart som falsarium. Rester från angränsande kultursfärer gör sig påmind och punkterar föreställningar om "nationell egenart". Likheter och lån minner om att inga murar om än så höga förmår avskärma människors tänkande. Ett upplockat tankefragment kan i sinom tid visa sig bära på dynamisk kraft.

Med detta i åtanke blir den ömsesidiga för-

ståelsen av olika kulturers nervförbindelser med nära eller avlägsna grannar viktig att klarlägga. Självbelåtenheten hos forntidens hellener över att bära upp en säregen och högre stående kultur blir i ljuset av vad senare tiders antikforskning kunnat påvisa mindre befogad. Kanske hade inte så mycket varit annorlunda i Västerlandet, om utgången vid Marathon, Salamis och Plataiai hade blivit annorlunda? Ingen vet, och kanske är det rimligt att utgå från att man själv är fånge i sin egen tids föreställningar om behovet av "samsyn", "brobyggnad" och relativism. Våra lärare kunde för länge sedan utpeka orter som de ovan nämnda tillsammans med Poitiers som avgörande för "den västerländska civilisationen". Har man tillgodogjort sig böcker som Martin Bernals *Black Athena. The African roots of classical civilization* (1987) eller Walter Burkerts *Babylon Memphis Persepolis. Eastern context of Greek culture* (2004) blir varje försök att framställa den västerländska kulturen som artegen och utgående från alldeles särskilda förutsättningar förfelad. Så mycket är lån i vår europeiska kulturkrets, att ett erkännande också av vad som kommit utifrån vore berättigt.

Arkeologen Carl Nylander (f. 1932) publicerade 1964 *Den djupa brunnen*, en essäsamling där breda tidsperspektiv och vindlande utflykter i det förgångnas labyrinter förmedlades. Den år 2010 utkomna *Avtryck av liv* får betraktas som en uppföljare i fråga om tanke- och arkeologiska erfarenheter från den 46 år tidigare utgivna boken. Genast ska sägas att *Avtryck av liv* är en rasande flott skriven essäsamling, utgående från djupa kunskaper och ihärdigt knådade betraktelser om historiens – alltså tillvarons – mening och det existentiella kunskapandets villkor. Boken är skriven med litterär brio, stilmedvetande och trotsig likgiltighet inför dagslitterära konjunkturen.

Nylander berättar om sin uppväxt under krigsåren i olika städer: Berlin, Riga, Stockholm, New York, Sigtuna. Fadern var diplomat. Flyttandet ingick som en självklarhet i familjens tillvaro. Men familjen splittrades och unge Carl hamnade småningom i Uppsala, för att skaffa sig en akademisk utbildning. Som den oroliga ande han var, kände han sig aldrig hemma i 1950-talets stämningar i studentkaféerna, där romantiska tongångar satte sin prägel på tiden. Genom tillfälligheter mer än akademiska meriter kom Nylander småning-

om att erbjudas möjligheter att delta i flera viktiga arkeologiska utgrävningar. Från början var juridiken en tilltänkt bana, men det mötet avslutades efter första dagen. Genom kontakten med den tyske orientalisterna, arkeologen och möjligen naive politiske intrigören Hans Henning von der Osten, en gång till Uppsala räddad av Axel W. Persson, fick han möjlighet att delta i utgrävningar i Azerbaidjan. Det stora äventyret hade då börjat. Men dessförinnan hade han under åren 1956–57 vistats i Aten och kunnat utforska det eventuella sambandet mellan mykenska kolonnbaser och stengrunderna på Akropolis. Genom det tillfälliga mötet med en äldre amerikansk dam fick han 1957 möjlighet att med bil färdas till det åtrådda Iran. Uppenbarelsen av vad som fanns bortom den hellenocentriska världsbild han tidigare mött förändrade hans bild av historien.

Så märklig blev Nylanders bana, att han både skolade sig som klassicist och orientalist. Sammanträffanden med legendariska forskare som Arne Furumark, Gösta Säflund, Gudmund Björck, Sture Brunnsåker och Torgny Sæve-Söderberg liksom mötet med linear B-tolkaren Michael Ventris, på tillfälligt besök i Uppsala, underblåste hans yrkesval.

I avhandlingen *Ionians in Pasargardae* (1970) påvisade han grekisk påverkan i den persiske storkonungens byggnad i den mäktiga residensstaden söder om Persepolis. Hantverksskickliga greker fanns på plats och tillämpade kunskaper de hade med sig hemifrån. Att Hellas motståndare utnyttjade den överlägsna konstskicklighet som stod till buds i fråga om stenhuggning och arkitektur förvånar ingen som vet varifrån den arbetskraft kom som Peter den store använde för att bygga Rysslands nya huvudstad S:t Petersburg. Alla former av kunskap är konvertibel valuta. Senare i livet har Nylander verkat vid Bryn Mawr College i Pennsylvania och som professor vid Köpenhamns universitet. Åren 1979–97 var han föreståndare för Svenska Institutet i Rom. Under hela sitt liv som vetenskapsman, föreläsare och skribent har han klarlagt samband mellan de västasiatiska och mediterrana kulturer han utforskat. Den odisputabla egenart som äldre tider gärna tilldelade Hellas och Rom förvandlas i Nylanders spektrum till en betydligt mer sammansatt väv – med otvetydiga lån och inpassningar från civilisationer i grannskapet av den egna eller längre bort belägna."

De rent självbiografiska delarna i Nylanders bok är marginella. Men författarens röst tränger igenom vare sig han berättar om utgrävningar i Iran eller Hellas, Rom eller Kreta, Istanbul eller Thrakien. Bredden i hans essäistik framgår av hans intresse för närliggande discipliner som konst och litteratur. I en underbar essä i bokens senare del presenterar han den grekiske poeten Konstantin Kafavis livsverk, men har dessförinnan i självlysande uppsatser hunnit ägna sig åt Gilgamesh-eposet, Assur, den okände mannen som skyttar i Alexandermosaikerna och som genom att offra sitt liv skyddade den makedonske härskaren från en dödlig lansstöt.

Olof Hägerstrand

Jens Rydström & David Tjeder: *Kvinnor, män och alla Andra. En svensk genushistoria*. Lund: Studentlitteratur AB, 2009. 282 s. ISBN 978-91-44-04831-4, Inb.

Kvinnor, män och alla Andra är en genomgång av Sveriges historia ur genusperspektiv från 1750 till nutid. Boken är tänkt att kunna användas som kurslitteratur i genusvetenskap och historia. Enligt författarna Jens Rydström och David Tjeder är det inte en totalhistorisk "Sveriges genushistoria" utan en svensk genushistoria bland andra tänkbara. Den gör dock anspråk på att vara allmängiltig och omfatta många olika perspektiv. Till skillnad från en nyare typ av kurslitteratur, som ofta består av fördjupande tematiska artiklar skrivna av olika forskare, är Rydströms och Tjeders bok en sammanhängande kronologisk berättelse. Framställningen är faktsäckad och tar upp många viktiga reformer och skrifter, som har haft betydelse ur genusperspektiv. Det finns också ett index som gör det lätt att slå upp personer och företeelser.

För att få med både djup och bredd har författarna varvat den kronologiska framställningen med fördjupningsartiklar i ämnen som de själva är experter på och där de intressantaste tankarna framförs. Tjeder skriver i "Maskuliniteter" om hur kampen mellan klasserna i hög grad kan ses som en kamp om vilken klass som bäst kunde övertyga om att den hade mest manlighet. I "Den nya kvinnan" visar han hur män har beskrivit feministiska och frigjorda kvinnor som okvinnliga och lesbiska utifrån en stereotyp. Rydström diskuterar

segregeringens klassmässiga, generationsmässiga och etniska konflikter i "Förorts-Sverige", och i "Funktionshinder" uppmärksammar han de funktionsnedsattas kamp för likaberättigande och kritiken av idén om den funktionsfullkomliga människan. Rydströms "Transhistoria" beskriver förhållandet mellan homosexuella och transsexuella, och hur de både grupperna avskildes från varandra i och med att sexuell läggning separerades från genus under 1970-talet. Homosexualiteten, som tidigare ofta hade förknippats med könsoverskridande, avgenusifierades och transdefinierades i egna termer.

Boken handlar som titeln säger om kvinnor, män och alla andra. Författarna menar att många genushistoriker enbart skriver om vad kvinnor gjort och tänkt i historien. De vill istället höja blicken från kvinnorna till att studera relationerna mellan könen. Denna förskjutning av fokus resulterar i att berättelsen grundar sig på den vanliga manliga historien, men synliggör att den är manlig. För tiden före 1900-talet innebär detta att det handlar mycket om den ideologiska kampen mellan olika maskuliniteter och om manliga aktörer, medan kvinnorna hamnar i skymundan. I kapiteln om 1900-talet får dock kvinnorna mer plats genom skildringen av deras kamp för jämställdhet.

Rydström och Tjeder har valt att inte skriva socialhistoria utan har ett uttalat aktörsperspektiv. De menar att de socioekonomiska förändringarna i samhället förmodligen var mer betydelsefulla, men att det är diskurserna, det intellektuella offentliga samtalet och vad människor tänkt, trott och sagt, som intresserar dem. Istället för att koncentrera sig på strukturer har författarna velat betona hur dessa strukturer har omförhandlats av enskilda individer och grupper.

Kvinnor, män och alla Andra har ett intersektionellt perspektiv och vill representera vad de kallar det breddade genusfältet genom att inkludera queerteoretisk sexualitetshistoria och postkolonial etnicitetshistoria. Titeln "alla Andra" syftar på de Andra, som reduceras till sin annorlundahet genom att bara betraktas i förhållande till sitt kön, sin sexualitet, sin etnicitet eller sitt funktionshinder. Bokens huvudfokus ligger på genus och relationerna mellan män och kvinnor, men frågor om sexualitet, klass, etnicitet, funktionshinder och något om nationalitet och religiös tillhörighet tas också upp. Det är många olika

perspektiv och företeelser som ska få plats och det blir ganska lite om varje. De breddade perspektiven kommer bäst fram i fördjupningssartiklarna. Särskilt resonemangen om funktionshinder och transhistoria tillför något nytt.

Rydström och Tjeder sammanfattar sin genushistoria med att värdera de framsteg som de menar faktiskt har gjorts mot jämställdhet. De reagerar mot en tendens som de ser i mycket genusforskning att betona förtryckets kontinuitet. Istället vill de framhålla att det faktiskt har skett en utveckling till det bättre från 1750 till idag, även om de påpekar att vi nog inte lever i jämställdhetens förlovade land och att det finns mycket kvar att göra.

Kristina Nordström

Hayden White: *The fiction of narrative. Essays on history, literature, and theory 1957–2007*, (red.) Robert Doran, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2010, xxxiv +382s. ISBN 978-0-8018-9480-0.

Att framgångsrika akademiska forskare långt efter pensioneringen reser runt världen för att hålla föredrag och seminarier hör numera till vanligheterna. Att få festskrifter hör också dit, och för ett par år sedan fick Hayden White en sådan i samband med 80-årsdagen. *Re-figuring Hayden White* innehöll uppsatser av lärjungar, kolleger och världsstjärnor som F. R. Ankersmit och Judith Butler, som skrev uppsatser som tog sin början i festföremålets verk, men sedan kunde bära iväg åt vilket håll som helst.

Ett annat tecken på odödliggörande är när verken börjar samlas. Det kräver att det finns villiga tjänare som åtar sig redigerings- och introduktionsarbetet. I Whites fall skötte först Hans Kellner denna roll genom att vara den som skrev bäst introduktioner till sin forne lärares verk. Sedan övertogs uppdraget av Ewa Domanska (som fortfarande ansvarar för att hans bibliografi kontinuerligt uppdateras på Internet) och nu ansluter sig Robert Doran till denna skara. I en utmärkt inledning till denna bok summerar han Whites historieteoretiska tänkande sedan femtotalets existencialism till det senaste årtiondets arbete med figuratemat i dess äldre och nyare versioner.

Uppsatserna i denna volym har tidigare inte samlats i bokform utan varit spridda i mer eller mindre svårtillgängliga publikationer. Det blir så uppenbart när man får ta del av dessa

uppsatser hur de bildar en undervegetation till de uppsatser som trycktes i *Tropics of discourse* (1977), *Content of the form* (1987) och *Figural realism* (1999). Det som är kryptiskt i de essäer som trycktes i bokform får ibland ett klargörande i en annan uppsats som trycks vid ungefär samma tid. Vi ser hur tankegångar utvecklas, prövas och testas och att de aldrig tycks vara definitivt färdiga. Varför inte några av dessa uppsatser funnit nåd och fått ingå i de omtalade essäsamlingarna är en gåta. Flera av dem är i mina ögon både intressantare och mer komplexa än några av de essäer som fick ingå i de kända volymerna. Samtidigt bekräftar de också bilden av White som en skribent vars intresse är riktat mot hur historiker skapar mening åt den historiska och faktiska verklighetens ”kaos” genom val som baseras på framför allt politiska, moraliska och estetiska behov mer än vetenskapliga principer. Varje anspråk som en humanvetenskaplig forskare, och framför allt historiker, gör på att sitta inne med sanningen eller att ha en särskilt väg till verkligheten undermineras obönhörligt i dessa essäer. Istället förespråkas ett aktivt ställningstagande: som enskilda individer och som kollektiv väljer vi vilken historia vi vill använda för att forma våra identiteter. I essän ”What is a historical system?” från 1973 formulerades detta i samband med en distinktion mellan natur och historia. Som historiska varelser väljer vi våra förfäder och -mödrar, det vill säga vilka modeller vi vill härma och fullborda i våra egna liv och våra samhällen. Den genealogiska historien ställs mot det genetiska arvet. De som läst denna uppsats kan också, tror jag, lättare ta till sig de mer svårtillgängliga formuleringarna kring ”figure-fulfillment model” som flimrar förbi i uppsatserna i *Figural realism*. Vad figuralismen handlar om är hur vi förhåller oss till det förflutna och det mått av sanning som våra representationer kan ge. White har sedan tjugo år tillbaka undersökt om inte vårt sätt att relatera oss till förflutna händelser, epoker och gestalter fungerar på ungefär samma sätt som den bibliska tanken om att t.ex. gamla testamentet förebådar det nya testamentet som uppfyller löftet.

Uppsatserna i denna volym gör anspråk på att täcka in hela Whites verksamma tid. Det är ett anspråk som den inte kan leva upp till. För perioden före 1990 finns kanske inte så mycket att anmärka på. Enstaka essäer som inte kommit med hade kunnat motivera en plats, men det är lätt att förstå att något måste

utgå. Ett par volymer till av samma omfång skulle behövas för att täcka in alla artiklar. Däremot måste man sätta frågetecken kring urvalet av essäer tillkomna efter mitten av 1990-talet. Här återfinns t.ex. bara en uppsats tryckt på 2000-talet, en essärecension av Paul Ricoeurs bok om historia, minne och glömska. Skälet till urvalet sägs vara omfånget, men att bokens titel antyder en mer sammanfattande utgåva än vad det är fråga om här. Det som framför allt uteslutits av Whites senare produktion är flera uppsatser som behandlat Primo Levis verk, vittnesmålet och den historiska sanningen. Likaså hade en analys av Leo Tolstojs roman *Krig och fred* från 2007 definitivt förtjänat sin plats i detta urval. På ett uppenbart sätt knyter den an till Whites långvariga intresse för vad som utmärker en realistisk verklighetsbeskrivning såsom den diskuterades och utformades av 1800- och 1900-talets historiker, filosofer och skönlitterära författare, oavsett om det var realister som Flaubert (som diskuteras i en av uppsatserna i denna volym) eller modernister som Marcel Proust (som analyseras i *Figural realism*). I en not antyder dock redaktören att White är på gång med en egen urvalsvolym framöver.

Vid varje omläsning av Whites essäer noterar man någonting som tidigare undgått ens uppmärksamhet. Det gör att han är en författare som det är värt att hela tiden återvända till. Återvändandet beror dock inte alltid på att han ses som en föregångare eller någon som skall imiteras. Lika ofta står han för det som det vore spännande att undgå. Han om någon är en sinnebild för tanken att verkligheten och historien aldrig nås direkt utan bara kan skildras genom representationer. Författarna måste därför hela tiden, om än på olika sätt, markera sin distans till det onåbara objektet (den som vill se löjliga exempel på ett sådant skrivsätt kan bläddra i min *Studier i Hayden Whites historietänkande* (2003)). White erbjuder ett formidabelt motstånd mot alla försök att undgå vår tids humanvetenskapliga idealism, som inte är mindre idealistisk bara för att vi föredrar det engelska ordet representation framför det tyska Vorstellung. Men om vi tänker oss att historien inte bara är föreställning, vad är den då? Kan vi tänka oss historien som – vilja?

Torbjörn Gustafsson Chorell

Kjell Östberg: *I takt med tiden. Olof Palme 1927–1969*. Stockholm: Leopard, 2008. 427 s. ISBN 978-91-7343-208-5, inb.

Kjell Östberg: *När vinden vände. Olof Palme 1969–1986*. Stockholm: Leopard, 2009. 447 s. ISBN 978-91-7343-217-7, inb.

Henrik Berggren: *Underbara dagar framför oss. En biografi över Olof Palme*. Stockholm: Norstedts, 2010. 714 s. ISBN 978-91-1-301708-2, inb.

Inom loppet av drygt två år har två stora och mer eller mindre heltäckande biografier över Olof Palme utkommit i Sverige. Historikerna Kjell Östbergs och Henrik Berggrens studier är välkomna och visar att vi nu verkar ha fått en sådan distans till epoken Palme att han blivit möjlig att betrakta just historiskt. De är också välkomna eftersom den tidigare ganska rikhaltiga litteraturen om Palme ofta just saknat denna distans, ofta allt för färgad av diverse egna personliga och politiska agendor

Berggrens och Östbergs konkreta grundberättelser om liv och verk är naturligt nog ganska likartade. Här möter vi alla de vanliga hållpunkter som brukar strukturera den här typen av framställningar: familjen, studietiden, den avgörande resan, det politiska uppvaknandet, vägen mot makten, makten, vändpunkten, nedgången, slutet. Samtidigt övervåldigas man av hur mycket nittonhundratals-historia detta öde täcker in: mellankrigstiden, andra världskriget, kalla kriget, avkoloniseringen, kärnvapenhotet, sextioalsradikaliseringen, Vietnamkriget, militärkuppen i Chile, oljekrisen, härdsmältan i Harrisburg, kriget mellan Iran och Irak, Brezjnevs, Reagan, Thatcher, etcetera. Och i Sverige: kårhusockupationen, IB- och Geijeraffärerna, ockupationen av västtyska ambassaden, kvinnörelsen, miljörelsen, kärnkraftsomröstningen, löntagarfonderna, budgetsaneringen, avregleringen av kreditmarknaden och så vidare.

Författarnas fokus och tolkningsmönster skiljer sig dock åt. Hos Östberg är Palme framförallt socialdemokrat: kämpande humanist, demokratisk reformistisk socialist, anti-kommunist. Berggrens Palme är mer av en klassisk vänsterliberal kulturradikal och upplyst modernist, samtidigt som socialdemokratin som specifik ideologi och idérelse hamnar i bakgrunden i hans bok. Socialdemokratin får här mer rollen som en stum stats- och partibyrå-

krati, ofta i vägen för huvudpersonens strävanden och visioner. Medan Berggren lägger en viss möda på att förstå människan Palme i en intimare mening framstår han å andra sidan som rätt tom hos Östberg; Palme blir kort och gott en politisk aktör på en arena av andra politiska aktörer.

Detta handlar förstås om valet av kontexter: hos Östberg ligger fokus framför allt på den praktiska partipolitiska processen. På reformerna, striderna, kompromisserna, segrarna och nederlagen. Ett bärande tema i hans framställning är Palmes förmåga att fånga upp samtidens stora idémässiga rörelser och samtidigt manövrera och leverera sakpolitiskt. Palmes storhet låg enligt Östberg just i förmågan att suga upp tidens stora ideologiska strömningar, och samtidigt vara en skicklig kompromiss- och resultatpolitiker. En annan av Östbergs bärande teser följer på detta: något av Palmes nedgång förklaras av det ständigt ökande glappet mellan vision och verklighet under 1970-talet; en accelererande spiral av ideologiska förväntningar som inte kunde matchas av reformer i takt med sjuttio- och åttiotalsens ekonomiska kriser och åtstramningar. Detta trots att Palme stod bakom en historiskt ojämförlig kanonad av reformer 1969–1976: fri abort, barnbidrag, bostadsbidrag, föräldraförsäkring, utökad sjukförsäkring, daghem, samt lagen om anställningskydd och medbestämmandelagen. Det är rimligt att anta att dessa reformer måste ha förändrat det politiska erfarenhetsrummet och förväntningshorisonten i Sverige på ett djupgående sätt för lång tid framöver. Därför är det synd att Östberg inte är mer teoretiskt intresserad; tänk till exempel vad ett koselleckskt perspektiv hade kunna synliggöra här!

Något av styrkan med den vetenskapliga biografins genre är annars att den med hjälp av ett enkelt människoöde i lyckosamma fall fångar upp något av ett större historiskt skeende. Både Östbergs och Berggrens studier har den typen av förtjänster, även om det är två delvis olika historiska skeenden eller berättelser som framträder. Om Östberg genom Palme också skildrar den socialdemokratiska välfärdsstatens uppgång och fall, skrivs han hos Berggren in i en mer övergripande berättelse om ett liberaldemokratiskt upplysningsprojekt med rötterna i 1789 års idéer. Det blir en berättelse om moderniteten berättad genom en person och hans tid. Palmes politiska credo, den demokratiska socialismen, hans egen ver-

sion av upplysningsprojektet, kan enligt Berggren sammanfattas i formeln ”modernitet + jämlikhet = frihet”. Individens frigörelse var målet, och vägen dit gick via en aktiv, offensiv politik (tänk på hans bevingade uttryck ”Politik är att vilja” i SSU-talet 1964) möjliggjord av tillväxt och vetenskapliga framsteg. Centralt var ett positivt frihetsbegrepp, där statens roll var att undanröja ”de yttre förhållandenas tryck, frihet för den enskilda människan att utveckla sin egenart”.

Berggren tillmäter inte partipolitiken samma betydelse som Östberg; att Palme var socialdemokrat och Gunnar Helén folkpartist har mindre betydelse än deras gemensamma keynesianism. Hans bok är mer av en idébiografi, där stor vikt läggs vid den intellektuella och kulturella kontexten i vidare mening. Palmes politiska grundsyn härleds till exempel inte bara ur de traditionella socialdemokratiska källorna, utan lika mycket ur fyrtyalisternas efterkrigspessimism och existentialisternas humanism. Berggren tillmäter också kulturen en stor betydelse. Han nöjer sig så att säga inte med de obligatoriska hänvisningarna till Göran Sonnevis *Om kriget i Vietnam* och Sara Lidmans *Gruva*; även modsbandet Palmes får bidra till berättelsen om 1968.

Östbergs, men framför allt Berggrens studie, visar att Palme är en idéhistoriskt intressant figur. Här är frågor om positiv och negativ frihet, hård och mjuk upplysning, framsteg, kris, modernitet och ideologi centrala. Även om Palme aldrig samlade sitt politiska tänkande i något enhetligt verk är det uppenbart att han i ord och handling hela tiden umgicks med dessa frågor.

Palmemordet 1986 brukar ofta framställas som en vattendelare i svensk historia; som slutet för en epok och början på en annan. Östbergs och Berggrens studier problematiserar dock implicit denna bild. Efter läsningen av dessa verk är det uppenbart att de avgörande brotten kan lokaliseras långt tidigare, kanske 1969, 1973, 1976 eller 1982.

Palme tillträdde statsministerposten 1969 då den svenska välfärdsstaten precis nått sin zenit. Men nästan direkt efter det triumfartade tillträdet 1969 bröt den stora gruvstrejken i Malmfälten ut, en strejk som skakade om både partiet och LO på djupet. Med detta drabbades han av ett öde liknande andra äldre svenska kulturradikaler som Herbert Tingsten och Ingemar Hedenius: från att ha uppfattats som allierade blev de symboler för etablis-

semanget och alienerades gradvis allteftersom vänstern radikaliserades. Sedan kom oljekrisen, IB- och Geijeraffärerna. Palmes första regeringstid innebar visserligen en historisk rad genomgripande reformer, men också en keynesianismens begynnande kris. Efter oljekrisen 1973 fungerade inte längre de grepp man framgångsrikt bekämpat tidigare lågkonjunkturer med. Resultatet blev istället stagflation: ekonomisk stagnation, hög inflation, kombinerat med fortsatt hög arbetslöshet. De avancerade västeknografierna miste tillfälligt all orientering.

Speciellt efter härdsmältan i Harrisburg 1979 blev socialdemokratin framstegstanke

– tron på den ekonomiska tillväxten och de vetenskapliga och tekniska framstegen som den givna vägen till människans frigörelse – problematisk. Kärnkraftomröstningen 1980 splittrade inte bara borgerligheten utan även socialdemokratin. När Palme återkom till makten 1982 väntade budgetsanering och avreglering av kreditmarknaderna, det vi förknippar med åttiotalets begynnande högerliberala våg. Redan då hade socialdemokratin förlorat initiativet, hamnat på defensiven och börjat backa in i framtiden.

Andrus Ers

Bokhistoria

Otfried Czaika: *Elisabet Vasa. En kvinna på 1500-talet och hennes böcker*. Stockholm: Föreningen Biblis, 2009. 96 s. ISBN 978-91-7000-234-2, häftad.

Historiska studier av kvinnors liv och arbete bidrar till en rikare förståelse av vårt förflutna. Inom bokhistorisk forskning har de upptrampade stigarna i källmaterial, arkivsamlingar och bibliotek emellertid länge osynliggjort kvinnors verksamhet, inte minst i det tidigmoderna europeiska samhället. Om mäns förhållande till det tryckta och skrivna ordet under denna historiska period är kunskapen tämligen god. Deras bokinnehav går inte sällan att knyta till någon form av institution, vilket har bidragit till att stora boksamlingar har bevarats inför framtiden. Män har vidare inte sällan återgivit sina läsupplevelser i dagböcker, brev och tryckta alster. De har dessutom kunnat verka i det offentliga samtalet, på ett sätt som för kvinnor har ansetts oacceptabelt med hänsyn till sociala normer. Kvinnor från privilegierade samhällsskikt var emellertid ofta flitiga läsare och innehavare av skrifter, men deras spår i historien är mycket svagare. Så, hur kommer vi åt tidigmoderna kvinnors bokbruk och läsarnor?

Otfried Czaika visar i sin bok om Elisabet Vasa – Gustav Vasas dotter – att man utifrån blott en likpredikan och en bouppteckning kan få såväl inblick i en tidigmodern kvinnas förhållande till böcker och läsning, som en mer komplex bild av den politiska tid hon levde i. Med hjälp av nämnda källor har Czaika rekonstruerat Elisabets privata bibliotek vilket

skingrades efter hennes död. Ingen av hennes egna åttio böcker har återfunnits, något som Czaika djupt beklagar, men eftersom de flesta var tryckta verk har Czaika kunnat identifiera dem med hjälp av bibliografier och databaser. En lista över böckerna finns i slutet av boken, som dessutom är fint illustrerad. Genomgången visar att Elisabets boksamling i huvudsak innehöll protestantisk, främst luthersk, uppbygglig litteratur på folkspråk (tyska eller svenska) – psalm- och bönböcker samt kommentarer till den heliga skriften och likpredikningar. Allt som allt nyttigt och trösterik läsning för oroliga själar och användbart i den dagliga religionsutövningen genom bön och husandakt. Elisabet tog oförväget ställning för den Augsburgska trosbekännelsen under den katolskt orienterade Johan III:s regim, genom att initiera och finansiera en översättning och publicering av bekännelsen i samband med sitt giftermål med Kristofer av Mecklenburg. Czaika skriver att Elisabet därigenom bidrog till att lutherdomens första och viktigaste bekännelseskraft presenterades i svensk språkdräkt, och han tolkar hennes tilltag som ett välplacerat inlägg i kyrkopolitiskt avseende, som en kritik mot Johan III:s styre och ett stöd för brodern Karl och hans kamp mot konungen. Märkligt nog återfinns inte översättningen i Elisabets bibliotek – Czaika gissar att upplagan gick åt vid bröllopet, eller så placerades den i makens bibliotek, om vilket vi tyvärr inte har någon information.

Förutom kristen, uppbygglig litteratur ägde Elisabet ett antal böcker som på ett mer sinnligt sätt var ägnade hushållets sysslor och bekymmer – ört- och receptböcker av olika slag.

Som hustru förväntades hon vara insatt i såväl kokkonst som läkekonst. Hon skulle leda husets brännvinstillverkning och förstå hur örter bäst odlades och användes. Spännande är det att läsa hur internationellt köket var – en av hennes kokböcker ger enligt titelbladet en ”grundlig beskrivning om hur allehanda maträtter tillagas på tyskt, ungerskt, spanskt, italienskt och franskt vis.” Endast ett verk av mer skönlitterärt slag finns på listan – en till svenska handskrivna översättning av den spridda senmedeltida riddarromanen *Amadis*. Några historiska verk över romerska kejsare, påvar och europeiska härskare återfinns också.

Av Elisabets böcker finns, som sagt, inga bevarade. Vi kan endast fantisera om eventuella marginalanteckningar och kommentarer. Hennes samling är dock typisk för en person ur hennes samhällsklass, skriver Czaika. Var Elisabets bibliotek typiskt för en kvinna? Ja, menar Czaika, som helhet betraktat. Elisabets bibliotek innehöll till exempel inte någon latinsk litteratur, vilket visar på en skillnad mellan manligt och kvinnligt bokäggande och läsande. Några skrifter av mer systematisk teologisk, filosofisk eller vetenskaplig karaktär hittas inte heller, vilket var vanligt förekommande böcker i manliga bibliotek. Politisk och historisk litteratur finns, men i mindre grad än i mäns boksamlingar. Sammantaget är detta inte anmärkningsvärt, utan stämmer väl överens med den utbildning och den roll som kvinnor i Elisabets ställning hade i det tidigmoderna samhället. För sina syften tycks hon dock ha utnyttjat det handlingsutrymme som hennes klass gav henne väl. Det var framför allt för hemmabruk som hennes boksamling var avsedd. Läsningen gav vägledning för både kropplig och själslig omsorg, och Elisabet hade ambition att vara sitt hushålls andliga ledare – något om författaren är likpredikan, Vitus Börner, understryker.

Presentationen av Elisabets böcker är givande i sig, och inbjuder till vidare forskning. Genom att utnyttja tolkningsnycklarna kön, klass och tro lyckas Czaika identifiera intressanta aspekter av Elisabets, och i sin förlängning andra tidigmoderna kvinnors, läsvanor och bokbruk. Jag fastnade för ett spår som Czaika diskuterar i slutet av sin bok. Det handlar om de så kallade stamböckernas sociala betydelse och om deras betydelse för kvinnors eget skrivande. Det rör sig om böcker i vilka tryckta psalmer, böner och visor interfolieras med blanka blad med plats för bokägarens

egenhändigt nedtecknade texter och hälsningar från vänner och släktingar. Även män ägde detta slags vänböcker i Elisabets samtid. I många fall fungerade de som en personlig statushöjare om de innehöll anteckningar av en akademisk eller politisk inflytelserik person. För kvinnor spelade böckerna en roll för sammanhållningen i familj- och umgängeskretsen, och för bokägarens andliga identitet. Tyvärr finns inte många kvar av dessa böcker för praktisk religionsutövning i hemmet, vilket kan bero på att böckerna faktiskt blivit sönderlästa. Czaika skriver dock att nuvarande biblioteksklassificeringar mycket väl kan ha bidragit till att det kvinnliga stamboksäggandet har osynliggjorts och därmed också kvinnors läsvanor och bokbruk i tidigmodern tid. I några av de få böcker som finns bevarade i Sverige har Elisabet skrivit några rader, men hennes egna stamböcker försvann förmodligen efter hennes död. Eller kanske inte? Vi måste bara leta på andra ställen än de vanliga.

Cecilia Rosengren

Robert Darnton: *The case for books. Past, present, and future*. New York: Public Affairs 2009. xvi+220 s. ISBN 978-1-58648-826-0. Inb.

Alltsedan filmens, radions och televisionens ankomst har boken haft en ovisst framtid. En bit in på förra seklet ansågs det på sina håll att den rörliga bilden skulle komma att bli dödsstöten för den västerländska bokkulturen. På 1960-talet proklamerade Marshall McLuhan att den televiserade mänskligheten var på väg att lämna Gutenberggalaxen bakom sig. Under de senaste årtiondena har dock antalet spådomar ökat dramatiskt. Tecken tydarna är fler än någonsin. Anledningen är naturligtvis den digitala teknikens och de fiberoptiska nätverkens inträde. Att IT förändrar förutsättningarna för boken är numera allmängods. Men det råder delade meningar om vad som håller på att ske.

Få personer kunde vara bättre lämpade än Robert Darnton att reflektera över detta tema. Som ledande bok- och kulturhistoriker har han djupgående kännedom om förhållanden i det förflutna. Under ett antal år har han dessutom verkat som chef för Harvard University Library. I den funktionen har han förhandlat med Google kring inskanning och tillgängliggörande av bibliotekets bestånd.

Darnton har även arbetat med frågor om *open access* till forskning som produceras vid lärosätet. Han var därtill tidigt aktiv i projekt som syftade till databaslagring av historiskt källmaterial samt nätpublicering av humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Egna försök i e-boksgenren finns också på meritlistan.

I volymen *The case for books* har författaren samlat ett antal texter tillkomna under de senaste decennierna. Tyngdpunkten ligger på åren efter millennieskiftet. Samtliga bidrag har publicerats i andra forum, de flesta i *New York Review of Books*. Artiklarna utgör ett något spretigt hoplock. Nytryck av publicistik har lite slumpartat blandats med forskningsansökningar och programförklaringar som den inflytelserika essän "What is the history of books?" från 1982. Men innehållet kan trots spännvidden sägas vara centrerat till frågan om bokens öde. Texterna kretsar på olika sätt kring det tryckta ordets viktigaste medium och dess villkor.

Siare som kategoriskt förutspår bokens undergång kan inte räkna Robert Darnton till sin skara. *The case for books* utgör en passionerad plädering för överlevnad. I flera av texterna formuleras argument för en blomstrande framtid, trots e-böcker och läsplatior. Diskussionen utgår från den mediehistoriskt välgrundade uppfattning som säger att nya former sällan ersätter gamla. Istället fortlever medietyperna ofta sida vid sida. Ibland konvergerar de dessutom och uppgår i varandra. Därför kan Darnton på en och samma gång framträda som traditionsmedveten bibliofil och entusiastisk advokat för IT. Trots reservationer och kritik är han en varm anhängare av den digitala tekniken. I denna teknik ser han en möjlighet att realisera ett upplysningsideal om kunskapens demokratisering.

Ett givande inslag i textsamlingen är de spridda reflexionerna kring teknikens betydelse för forskningen. Darnton framhåller med

rätta de möjligheter som öppnar sig när källmaterial görs tillgängligt och sökbart via Internet. Google Books är trots de juridiska stridigheterna och monopoliseringstendenserna en ständigt växande tillgång, inte minst för historiska undersökningar. Den som haft anledning att arbeta med källor via digitala lagringsplatser inser snart vilka förändringar som följer med de nya verktygen. Några tangentryckningar och ett enterkommando är allt som krävs för att på en sekund genom söka enorma textmassor. Men den tekniska kapaciteten kan också göra forskaren lat eller blind. Det som inte syns på skärmen glöms lätt i arkiven. Vetenskapliga utgåvor av centrala verk blir stående i bibliotekshyllorna samtidigt som undermåliga nätversioner citeras utan eftertanke. Den taktila erfarenheten av äldre böcker och dammiga tidningslägg går ointet. Darnton diskuterar spörsmål som dessa med stor insikt.

Artiklarna i *The case for books* är skrivna med lätt hand och stilistisk precision. Författaren är en kunnig guide och inbjudande samtalspartner. Men ett underskott präglar framställningen. Darnton behandlar nästan uteslutande boken som materiell artefakt och konkret informationsbärare. Endast marginellt berör han att den också är ett idealt objekt och en symbol som under lång tid orienterat vår kultur. Särskilt i samband med massalfabetiseringen och den borgerliga bildningskulturens framväxt kom boken att laddas med kulturellt bestämmande föreställningar. Är denna idémässiga laddning nu på väg att avklinga? Eller började försvagningen redan med filmens, radions och televisionens intåg? Kanske lever vi alltsedan dess efter bokens slut – trots att antalet böcker som trycks ökar för varje år? Sådana frågor ställs inte i *The case for books*. Men trots den begränsningen är volymen mycket läsvärd.

Thomas Karlsohn

Filosofi och teologi

Carola Häntsch, Joachim Krüger & Jens E. Olesen (red.): *Thomas Thorild. Ein schwedischer Philosoph in Greifswald*. Greifswald: Publikation des Lehrstuhls für Nordische Geschichte, Bd. 10, 2008. 276 s. ISBN 978-3-86006-326-2

Med anledning av 200-årsdagen av den svenska diktaren och filosofen Thomas Thorilds död i Greifswald 1808, har det utgivits en antologi om honom på tyska. Artikelförfattarna kommer från både Tyskland, Sverige och Finland. Thorild kämpade under sitt liv för större frihet inom många olika områden. Inom litteraturen stred han mot franskklas-

sicismens regeltväng, inom politiken mot censuren, inom filosofin mot de kantianska reglerna för tänkandet och inom teologin mot den traditionella religionsuppfattningen.

Carola Häntsch, som är en av bokens utgivare, delar in Thorilds liv i tre perioder, vilka utmärks av en koncentration på olika perspektiv: det estetisk-poetiska på 1780-talet, det politiska mellan 1788 och 1795, vid tiden omkring den franska revolutionen, och därefter det filosofiska. Antologin behandlar framför allt Thorilds filosofiska period. 1792 dömdes Thorild till landsförvisning från Sverige efter att ha publicerat en skrift där han propagerade för full tryckfrihet och ständsriksdagens avskaffande. Efter att ha vistats i Köpenhamn, Lübeck och Hamburg, fick han 1795 en tjänst som bibliotekarie och professor vid universitetet i Greifswald i svenska Pommern, där han tillbringade tiden fram till sin död 1808.

Antologins artiklar behandlar Thorild i förhållande till tre olika kontexter: den svenska litteraturen, Greifswald och den tyska filosofin. Huvudvikten ligger på tiden i Greifswald, som är en mindre utforskad period av Thorilds liv. Stellan Arvidson, vars verk har lagt grunden till den moderna Thorildforskningen, planerade att skriva en biografi i tre band. Han hann dock bara ge ut de två första delarna *Passionernas diktare* och *Harmens diktare*. Den tredje, som skulle handla om tiden i Greifswald, blev aldrig klar. För att avhjälpa detta har Andreas Önerfors skrivit artikeln ”Dichter der Messkunst?” (Mätkonstens diktare), vilket Arvidson uppgav i den andra delen som den tänkta titeln för den nästkommande boken. Han syftade då på Thorilds filosofiska verk *Archimetria* (1799), vilket är latin för mätkonst, där han utvecklade en egen anti-kantiansk filosofi.

Önerfors tror att det inte bara var tidsbrist som gjorde att Arvidson aldrig färdigställde den tredje delen. Han menar att Arvidson på grund av sina egna socialistiska sympatier tolkade Thorilds åsikter i en socialistisk, materialistisk och ateistisk riktning. Den vitalistiskt och panteistiskt betonade filosofi, som Thorild utformade under Greifswaldstiden skulle därför ha framstått för honom som mindre intressant. Även Häntsch framhåller i artikel ”Thorild und die Philosophie in Deutschland” att Arvidsons tolkning av Thorilds religionsfilosofiska ståndpunkter är i behov av revidering.

Arvidson har också ansvarat för Svenska Vitterhetssamfundets utgivning av Thorilds

samlade skrifter. Det saknas dock kommentarer till breven från större delen av Greifswaldstiden. Antologin innehåller därför ett nytryck av Thorilds korrespondens med filosofen Johann Gottfried Herder och hans fru Karoline Herder och filosofen Karl Leonhard Reinhold, utifrån Arvidsons utgåva. Häntsch har kommenterat breven och placerat in dem i en tysk filosofisk kontext. Thorild delade sin kritiska inställning till Kant med Herder, som uttalade sig uppskattande om *Archimetria*. Efter Herders död 1803 gav änkan Karoline Thorild i uppdrag att redigera några skrifter inför utgivandet av hans samlade verk. Tanken var att Thorild skulle ta bort en del av Herders polemiska, anti-kantianska uttalanden, men han propsade på att texterna skulle tryckas i sin helhet, vilket också skedde.

Filosofen Reinhold ägnas en särskild artikel skriven av Vesa Oittinen, som menar att forskningen om den tyska idealismen tidigare främst intresserade sig för de stora namnen Kant, Fichte, Schelling och Hegel, men att det sedan 1980-talet har vuxit fram en så kallad konstellersforskning, vilken studerar det filosofiska tänkandet som ett kollektiv och ett nätverk av olika personer och inflytanden. Häntsch talar om ett filosofiskt nätverk runt Östersjön mellan Königsberg, Riga, Tartu, Petersburg, Helsingfors, Åbo, Uppsala, Köpenhamn, Kiel, Hamburg och även det lilla universitetet i Greifswald. Genom denna nyare syn på filosofin, vilken också präglar denna antologi, har intresset för Thorild som filosof ökat.

Förutom som filosof behandlas Thorild i antologin även som universitetsprofessor och bibliotekarie av Dirk Alvermann, som litterär och estetisk kritiker av Karin Hoff och som diktare av Otto Fischer, vars bidrag ”Ausdruck und Verstehen. Thorilds ’Passionerna’” är en översättning av en tidigare publicerad svensk version. Några artiklar handlar om andra personer i Thorilds närhet som hans vicebibliotekarie Friedrich Christian Rühs, Greifswald-professorn Ernst Moritz Arndt och filosofen Reinhold. Svante Nordin har också skrivit en artikel om den tyska filosofen och filosofihistorikern Ernst Cassirer, vars forskning från 1940-talet om likheten mellan Thorilds och Herders filosofiska tänkande har fått ny aktualitet.

Thomas Thorild. Ein schwedischer Philosoph in Greifswald är ett välbehövligt bidrag till Thorildforskningen om en period av hans liv, som inte har uppmärksammat särskilt

mycket tidigare. Antologin är också intressant genom sitt internationella perspektiv, då den sätter in Thorild i en östersjöeuropisk kontext.

Kristina Nordström

Martin Austin Nesvig: *Ideology and inquisition. The world of the censors in early Mexico*. New Haven, Conn. & London: Yale University Press, 2009, xiv + 366 s. ISBN 978-0-3000-14040-8, häftad.

Det saknas inte studier om inkquisitionen. Mängder av historiker har satt tänderna i den ofta mycket omfattande dokumentation som finns i dess arkiv. Le Roy Laduries *Montaliou* är känd av många, liksom Ginzburgs *Osten och maskarna*. Den spanska inkquisitionen har inte sällan presenterats som den allra värsta, grymmaste och listigaste. Goyas teckningar av inkquisitionens metoder är ett känt exempel på detta. Monty Pythons sketch om att "Nobody expects the Spanish inquisition" är ett annat. Att ingen väntade sig ett besök av den spanska inkquisitionen kan ju dock faktiskt förstås som om den sällan kom på besök; att den inte var allestädes närvarande. Genom de senaste decenniernas omfattande forskning vet vi att den spanska inkquisitionen, som var en statlig domstol, var både mindre effektiv och relativt sett mindre våldsam än de kyrkliga systerinstitutionerna i andra delar av Europa. Därmed inte sagt att den gamla svarta legenden om den spanska inkquisitionen ska förvandlas till ett slags vit legend om inkquisitionen som en human institution.

Mycket har alltså skrivits om dem som drabbades av inkquisitionen. Mindre kända är inkquisitionens tjänstemän och i synnerhet de teologiska experter som verkade som censorer. Det är just denna senare grupp och dess praktiska verksamhet som står i centrum i Martin Austin Nesvigs *Ideology and inquisition*. I boken analyserar Nesvig olika aspekter av den tidigmoderna kyrkans syn på censur och undersöker samtidigt enskilda censorers praktiska tillämpningar av dessa riktlinjer. Scenen är Mexiko från erövringen 1521 fram till 1640. De första femtio åren ansvarade missionärer och stiftsbiskopar för övervakningen av trosläran. Därefter etablerades en formell inkvisionsdomstol med säte i Mexico City och de första inkvisitorerna anlände. Det område dessa två män och deras närmaste medarbetare

hade att övervaka var gigantiskt. Förutom nuvarande Mexiko innefattade Mexikotribunalens verksamhetsområde hela Centralamerika och dessutom Filippinerna. Vi kan alltså lätt inse svårigheten för en liten organisation att övervaka ett så stort territorium, även om det fanns ett grovmaskigt lokalt nätverk av kommissarier som skulle rapportera misstänkta fall till tribunalen i vicekungadömet huvudstad.

Inledningsvis gör Nesvig en grundläggande distinktion mellan "ideology", som han förstår som "formal thought and works by specific philosophers, jurists and theologians" och "mentality" som han anser vara "social attitudes, informal thought structures, [and] social mores" (9) För att studera dessa båda aspekter, som utgör bokens spänningsfält, använder Nesvig spanska och latinska teologiska, filosofiska och juridiska texter, men också enskilda rättsfall från femton- och sextonhundratalets Mexiko. Boken bygger alltså på närstudium av texter som behandlar begreppen heresi och censur på teoretisk nivå, men för sin analys av rättsfallen använder Nesvig sig av kvantitativ och prosopografisk metod. Han kan därigenom dra slutsatser om utvecklingen över tid, samtidigt som han kan sammanställa kollektivbiografier över den mexikanska inkquisitionens tjänstemän.

Det medeltida och tidigmoderna katolska tänkandet om heresi är inte lättöverskådligt. Den kanoniska lagen finns i bakgrunden, men också manualer av författare som Nicolau Eimeric, Bernard Gui, Alfonso Castro och Francisco Peña. En flitigt använd metafor hos dessa författare är att heresi är en sjukdom, som måste botas och utrotas för att inte sprida sig och hota kyrkan och staten. Genom smittometaforn förstår vi också att det egentligen inte var de felaktiga åsikterna som sådana som skulle eller kunde bestraffas, utan det faktum att de uttalades offentligt och riskerade att smitta andra.

Nesvig visar med all önskvärd tydlighet att den mexikanska inkquisitionen under större delen av tidsperioden var ganska skeptisk till att beskriva trosuppfattningar som heretiska. Kätterier användes endast för att beteckna svår och offentlig kritik av kyrkans lära. Förutom heresi fanns det ett antal andra begrepp som användes för att beskriva diskutabla uttalanden i tal och skrift. Ett uttalande kunde "ha en smak av heresi", vara "skandalöst" eller "illaljudande". En skillnad i bedömningen av

heresier gjordes dessutom mellan dem som framfört av personen som borde veta bättre – välutbildade och i synnerhet präster – och de som ansågs vara okunniga, som kanske inte visste bättre och där intentionen därför inte kunde fastställas. I det senare fallet benämndes brottet oftast inte heresi utan vidskepelse och bestraffades därför inte så hårt eller inte alls. Denna distinktion blev vanligare mot slutet av perioden.

Martin Austin Nesvigs bok är frukten av ett mycket ambitiöst arbete som innefattar studiet av hundratals inkquisitionstjänstemannabiografier och cirka 1 600 fullständiga inkvisitionsprocesser, varav drygt 200 innehåller censorers utvärdering av innehållet. Den på samma gång idéhistoriska och kvantitativa ansatsen har på ett mycket tydligt sätt berikat forskningen. Boken är välskriven, men stilen är något ojämn; en ganska avancerad sakprosa blandas med ett antal stycken av närmast romanartad stil, men på det stora hela är det njutbart. Referenserna är tydligt angivna, men det finns en del slarv fel i bibliografin och notapparaten, vilket dock kan tolereras med tanke på materialets storlek. Nesvig har med andra ord gjort ett utmärkt arbete och boken förtjänar att läsas av såväl specialister som allmänt intresserade historiker och idéhistoriker.

Magnus Lundberg

Cecilia Rosengren: *Conway. Naturfilosofi och kvinnliga tänkare i barockens tidevarv*. Glänta produktion, 2009. 207 s. ISBN 97-89186133016, häftad.

I *Lychnos* 2005 skrev Cecilia Rosengren en recension av den första monografin över 1600-talsfilosofen Anne Conway (1631–1679), Sarah Huttons *Anne Conway. A woman philosopher*. Rosengren poängterade att Huttons verk var “en mycket gedigen och spännande läsning”, men att analysen av Conways verk *Principles of the most ancient and modern philosophy...* hamnade lite ur fokus. Nu har Rosengren skrivit en egen monografi över Conway, där *Principles* spelar en viktig roll.

Rosengrens analys av Conways opublicerade verk *Principles* leder oss in i 1600-talets filosofiska värld och ett av dess mest omstridda begreppspår: form–materia, eller själ–kropp. Genom sin läsning vill Rosengren “ge en fruktbar analys av Conways naturfilosofi” (21).

Analysen följer tre teman: cartesianska former, platonska former och barocka former. Genom dessa teman visar Rosengren hur Conway klev in i flera av sin samtids centrala filosofiska debatter och hur hon bidrog till dem på ett fascinerande och skarpsinnigt sätt.

En given huvudperson i dessa debatter var René Descartes och hans filosofi där de substantiella formerna ansågs som överflödiga och möjliga att ersätta med endast två substanser: den tänkande och den utsträckta; det vill säga: själ och kropp. Conway menade att Descartes hade fel i att hävda att själen stod fri från materiell påverkan. Enligt henne bestod vår värld bara av en substans, en art. Denna art har två aspekter, en kroppslig och en själslig. Eller som Rosengren uttrycker det: “I Conways värld blir tankarna kroppsliga och kroppen tänkande” (48).

Genom sin vän och lärare Henry More har Conway ofta setts som en del av det engelska 1600-talets platonska strömningar. I *Principles* presenterar Conway en ontologi som är uppdelad i tre arter: den skapande Gud, den förmedlande Kristus och skapelsen. Rosengren visar på ett övertygande sätt de likheter som finns mellan Conways ontologi och en platonsk eller plotinsk världsbild. Genom detta gör Rosengren den viktiga poängen att Conways *Principles*, som alltför ofta setts i ljuset av More, kan läsas som ett självständigt sätt att använda den platonska traditionen.

Conway kan även genom sina likheter med Leibniz sätt att tänka världen kopplas till något som Rosengren ser som ett typiskt barockt förhållningssätt. Rosengren argumenterar för att Conway delar den av Deleuze identifierade egenskapen hos Leibniz av att vilja beskriva materien som ett uttryck för plastiska, formande eller själsliga drivkrafter. I Deleuzes ord ett slags barockt maskineri. Conway iscensatte denna dynamiska dimension i hennes beskrivning av den tredje arten, varelserna. Dessas substantiella attribut var att befinna sig i rörelse, till skillnad från den första arten, skaparen Gud som var evig. Rosengren argumenterar för att denna dynamiska iscensättning sker genom barocka stilgrepp – framförallt *trompe-l'œil* och *mise-en-abyme* – och att den föränderlighet världen har hos Conway och sättet hon presenterar den på skulle kunna kopplas till Conways läsning av Ovidius *Metamorfoser*na.

Rosengren skriver in Conway i en eklektisk filosofisk tradition genom att visa hur hon

behandlade och sammankopplade en rad centrala filosofiska skolor i sin samtid. Genom att läsa Rosengrens *Conway* inbjuds vi att förhålla oss till 1600-talets filosofi på det självständiga sätt som var Anne Conways. Men Rosengren stannar inte vid detta. Ytterligare ett syfte för monografin är att besvara frågan ”vad det innebar att vara kvinnlig filosof under 1600-talet” (21). En utgångspunkt för studien är ”att undersöka diskursens ordning – dess gränser, möjlighetsvillkor, procedurer, uteslutningsmekanismer och så vidare” för att ”synliggöra det vetande och den makt som diskursen producerar och reproducerar” (9). Denna komplexa fråga behandlas i huvudsak i den

tredje och sista (samt kortaste) delen av boken. Här görs en ansats till att koppla Conway till andra samtida kvinnliga filosofer samt till praktiker så som filosofiskt brevskrivande och 1600-talets platoniskt inspirerade socialitet mellan kvinnor och män. Jag kan dock inte undvika att känna dels att Rosengren ger sin korta studie av det kvinnliga filosoferandets villkor i 1600-talets England för litet utrymme för att verkligen göra ämnet rättvisa, dels att den huvudroll denna delstudie ges i bokens inledande och avslutande delar ställer den djupgående analys Rosengren gör av Conways *Principles* något i skuggan.

Jacob Orrje

Kulturhistoria

Lars Ilshammar, Pelle Snickars & Per Vesterlund (red.): *Citizen Schein*. Stockholm: Kungliga biblioteket, 2010. 304 s. ISBN 978-91-88468-17-8. Inb.

Det kan lika gärna sägas redan i utgångsläget: detta är inte en recension som kommer att göra boken rättvisa. Jag befinner mig i dilemman att kommentera någonting som på många sätt är en hybrid. *Citizen Schein*, det praktverk ur KB:s forskningsserie *Mediehistoriskt Arkiv* som vid årets början erhöll den svenska recensentkårens unisona hyllning, är – precis som den person boken behandlar – svår att nagla fast. Innehållsligt spänner de drygt tjugo artiklarna från det utpräglat personliga via det kulturjournalistiska till det vetenskapliga. Detta beskrivs i inledningen som en grundläggande tanke, som också titeln anspelar på. Ambitionen är att olika perspektiv ska förenas och bidra till en delvis ny och delvis fördjupad bild av den mångfasetterade och gåtfulle ingenjören, entreprenören, kulturpolitikern, mediepersonligheten och maktmänniskan Harry Schein.

Boken kan läsas på flera sätt. Tematiskt är den indelad i fyra avdelningar: Schein som person, Schein som entreprenör och intellektuell, Schein och filmen samt Schein och (kultur)politiken. En sådan läsning ger olika vinklar på Harry Scheins minst sagt diversifierade livsverksamhet(er). Man kan också läsa boken med avseende på artiklarnas karaktär. Då är det de vetenskapliga texterna, liksom faksimilerna av Scheins egna alster, som – åtminstone i detta Lychnos-sammanhang – tilldrar sig

störst intresse. Det övriga materialet fungerar härvid som en fond, artiklar att skumma och läckra fotografier att dregla över (här ska framhållas de DVD-skivor som bifogas boken, där läsaren får ta del av både klassiska och hittills okända inspelade material).

Denna sistnämnda läsart tror jag dock inte är något huvudsakligt syfte. Samtidigt har boken tydliga vetenskapliga anspråk. Dels är den utgiven i KB:s forskningsserie, dels är flera artiklar skrivna av aktiva forskare: bland skribenterna återfinns vi såväl film- och litteraturvetare som historiker. Här blir också hybridformen vansklig att hantera, åtminstone för undertecknad. Ska artiklarna betraktas som forskning, eller är de snarare artiklar som en forskare kan ha intresse av? Där det förstnämnda aktualiserar frågor om vetenskaplig relevans och definitionen av studieobjekt, liksom om forskningsläge, materialhantering och akribi, glider det senare lätt undan dessa former av kritik. Det är, kort sagt, svårt att avgöra vad man kan förvänta sig av boken – och därmed också svårt att avgöra hur den rimligen bör bedömas.

Oavsett bokens anspråk som vetenskaplig produkt finns angelägna frågor att diskutera. En sådan är vilken relevans den kan ha för en idéhistorisk läsekrets. Stort intresse torde då ligga i det historiska sammanhang till vilket Scheins liv, ord och gärning relateras. Så deklarerar också i inledningen att en strävan är att sätta in Schein i en sådan kontext. Detta sker också, inte minst då artiklarna kronologiskt spänner över hela efterkrigstiden, från Scheins tidiga verksamhet som ung flykting

efter världskriget till hans krönikor från 1990- och 2000-tal. Samtidigt har jag en gnagande känsla av att det är just den historiska kontexten som saknas. Eller kanske snarare: att det är ett historiskt sammanhang som både utgår från och konstitueras av Harry Schein, medan mycket omkring honom framstår som statiskt. I vissa fall tycks det historiska sammanhanget till och med ha konstruerats för att understrika Scheins säregenhet, där Schein kontrasteras mot en i övrigt jämnrå, jantelagsbunden folkhemsighet.

Det är alltså Harry Schein som, i alla avseenden, står i centrum för boken. Men tyvärr hamnar den snäva fokuseringen på personen Schein ofta i vägen för analysen. I de personligt hållna texterna får man flera gånger intryck av att artikelförfattarna drivs av vilja till uppriktelse. Men också i de mer kunskapsorienterade artiklarna lyser fascinationen för Scheins person – eller persona – igenom. Det analytiska lyftet uteblir när resonemangen både börjar och slutar i Schein. Avsaknaden av ett forskningsläge eller annan sekundärlitteratur stärker detta intryck. Pelle Snickars kompetenta analys av Scheins kvalitetsbegrepp, där Scheins högst elitistiska ådra gav sig till känna, hade exempelvis både skärpts och breddats om diskussionen förankrats i forskning om 1900-talets folkbildning eller arbetarrörelsens kultursträvanden. Ett relaterat problem – är samtidigt en spännande utmaning – är att mycket av det som har skrivits om Schein är skrivet av Schein själv. Lars Ilshammars klargörande artikel om ingenjören Schein bygger till övervägande del på Scheins självbetitlade memoarer från 1980. Men vore inte detta ett tema för en antologi för denna att utveckla: hur Schein på olika sätt marknadsförde och iscensatte sig själv, såväl för sin samtid som för eftervärlden?

Är Harry Schein ett problem? Att han var en fascinerande person med en mångskiftande karriär råder ingen tvekan om. Men är han för den sakens skull ett problem, också ur (historie)vetenskaplig synpunkt? Härtill förhåller jag mig tveksam. Visst är det både lärorikt och spännande att läsa Per Vesterlunds bidrag om Schein som filmkritiker, Louise Walenbergs resonemang om den scheinska elegansen eller Janne Lindqvist Grindes retoriska argumentationsanalys av Scheins tidningskolumner. Men jag kan ändå inte undgå att fundera över varför jag ska läsa detta. Vad är det som gör analyserna motiverade, förutom att

de utgår från (och slutar i) Schein? Pondera att det finns människor som inte specifikt intresserar sig för Harry Schein, men för annat som utgör delar av vår 1900-talshistoria: möjligheterna till socialt avancemang och att klättra på klass- och karriärstegen, modehistoria, eller det politiska spelet och politikens förändring. Det finns så många intressanta frågor som hade kunnat ställas, i vilka Schein hade kunnat utgöra en användbar och medryckande ingång. I den avslutande artikeln om Schein och framtidens kommunikationsteknologi står Nina Wormbs för en utmärkt sådan insats. Mitt övergripande intryck är dock att Schein i detta avseende inte utnyttjats i hela sin potential.

Slutligen går det inte att förbise praktverksaspekten. Nog utgör *Citizen Schein* ett av de ståtligaste samtidshistoriska verk en svensk humanist kan ha i sin bokhylla. Papprets tjocklek, den eleganta formgivningen, det digra bildmaterialet – allt andas kvalitet och lyx. Det är en bok som lockar, en bok man vill bläddra i. Den gör sig bra – kanske inte främst på skrivbordet men väl på soffbordet. Trots den egna vurmen för snygga böcker är detta delvis att beklaga. En eventuell pocketutgåva skulle alls inte ha samma tjuskraft. Hade mer kraft lagts på det analytiska hade också bokens olika kvaliteter hamnat i något bättre balans.

My Klockar Linder

Petri Karonen (red.): *Hopes and fears for the future in early modern Sweden, 1500–1800*. Tampere: Juvenes Print, 2009. 359 s. ISBN 978 952 222 142 1.

En ny antologi vill komma den tidigmoderna människan alldeles inpå huden: hur hon kände, och agerade utifrån sina känslor. *Hopes and fears for the future in early modern Sweden, 1500–1800* samlar femton forskare från Sverige och Finland, och ger mersmak.

Antologin inleds med en historisk översikt av Petri Karonen, som tecknar en allmänhistorisk bakgrund, så att de enskilda artiklarna kan gå på djupet. Men inledningen ger en ganska konventionell bild av svensk-finsk historia, i synnerhet i jämförelse med resten av antologin. För den uppvisar stor bredd i fråga om tillvägagångssätt, tema och material. Det är rolig läsning, eftersom alla i den brokiga samlingen belyser den tidigmoderna människan från sitt eget håll. Artiklarna är uppdelade

i fyran teman: Networks and social ideals of the elite, Surviving in the community, Practical politics samt Fragile and optimistic futures. Dessa avsnitts koppling till hopp och rädslor är inte helt självklara, vilket också gäller bokens titel. De flesta artiklar berör handlingsstrategier mer än hopp och rädslor, även om det förra beror av det senare.

Hopp om kungens nåd och rädsla för att förlora den möts när Mats Hallenberg skriver om kronans ämbetsmän, och deras två självbildsdiskurser: den om sin ställning som eländig, och den om sin egen makt. Båda diskurser användes om vartannat och Hallenberg relaterar dem till våld, och dess betydelse för deras manlighet. Börje Harnesk skriver också om lokalsamhällets relation till överheten. Han visar hur man med vardagligt motstånd visade sina åsikter för överheten, och alltså hade protestformer som inte eskalerade till uppror. Det nyanserar bilden av den politiska kulturen som en av förhandling och kompromisser. Lokalsamhällets förhandlingar kring makt är också ämnet för Jan Samuelson, som undersöker utnämningen av präster och hur historia användes som argument. Speciellt roligt är adelskvinnornas roll, och hur de engagerade sig för att visa, eller vinna, lokal makt.

Antologin rör sig i alla samhällslager. Kirsi Ojala visar vilket manöverutrymme tjänare hade, och hur det utnyttjades. Att vara tjänare innebar inte bara lydnad och rädsla, utan också hopp om framtiden och friheter. Även Ulla Koskinen ifrågasätter vem som egentligen bestämde. En herre var beroende av tjänaren, argumenterar hon i en studie av skriftlig kommunikation, eftersom det patriarkala språkspelet var beroende av ömsesidighet. En tjänare kunde utnyttja idéer om den gode herren och husbonden, och möjliggöra för herren att uppfylla sin roll genom att tillfredsställa tjänarens önskning. Marko Hakanen beskriver en liknande relation, den mellan patron och klient. Han beskriver hur dessa kontakter användes för att göra karriär och betonar hur patronen och klienten är ömsesidigt beroende av varandra, men hans behandling av ämnet är inte lika nyskapande eller övertygande som Koskinens. Inte heller eliten glöms bort: I Charlottas Wolffs artikel om adels segdragna kamp under frihetstiden för att legitimeras sina privilegier glimrar det till. Med skarpa beskriver hon vad adeln fruktade, deras reaktioner, och vilka framtidshopp de närde.

Flera artiklar kombinerar rädsla och hopp,

som när Anu Lahtinen skriver om hur det fattades beslut om äktenskap. Även om det fanns en formell manlig makt, betonar hon de många aktiva parterna: såväl närstående män som kvinnan själv kunde influera beslutsprocessen. Även Åsa Karlsson Sjögren undersöker äktenskapet, och argumenterar för att äktenskapets nyckelroll för äterskapandet av maktrelationerna mellan könen var anledningen till att kvinnans juridiska skydd var så svagt. Lokalsamhället är också skådeplatsen för Jari Eilolas artikel om skvaller. Han ser det som en viktig del av lokalsamhällets kommunikation, och vad som kunde utgöra eller hota ens goda rykte. Skvaller var både ett kvinnligt kodat brott och en kvinnlig makt. Ett annat kvinnligt kodat brott möter vi i Marko Lambergers artikel om hur skökor/tjuvar överlevde – vilket de inte gjorde. Kvinnorna i hans material blir inte långlivade. De slöt sig samman i små grupper som delade på eventuella byten som del av en kortsiktig överlevnadsstrategi, men avrättades oftast på grund av stöld, inte prostitution. Ämnet är spännande, och Lamberg kunde gärna utvecklat analysen mer.

Genom att undersöka hur tradition och minne använts i politisk kultur försöker Piia Einonen sätta fingret på hur minnet av det förflutna skapar framtiden. Tradition användes som argument av alla parter, och sågs som en rättvisa överordnad lagarna. Dock sammanblandar Einonen händelser i det förflutna, minnen, och medvetna representationer – kanske anser hon att det är samma sak? Juoko Nurmiainen tar sig an ett liknande tema i en studie av inställningen till framtiden i svensk/finsk historieskrivning. I en välgjord historiografi visar han att framtiden per definition, i enlighet med den moralhistoriska diskursen, var ljus. Pasi Ihalainens studerar när stadsapparaten beskrivs som en kropp respektive en maskin, och kommer fram till att båda metaforer användes parallellt. Bruket av dem berodde av såväl europeiska influenser som inrikes politiska skeendet. Ett roligt möte mellan rädsla och hopp sker i Petri Karonens artikel. Han tar sig an hur politik formades av hopp och rädsla, här studerat i fredsförhandlingarna under och efter det stora nordiska kriget. Längre levde hoppet om att behålla viktiga landområden, och han visar hur diskussionen förändras från hopp om återerövring till rädslan för att förlora ännu mer.

Sammantaget presenterar antologin oss för en stor grupp människor, män som kvinnor,

egendomslösa och välborna, i stad som landsbygd, på lokal och nationell nivå, på ett sätt som berikar bilden av det dåtida samhället. Antologin lämnar efter sig ett sug efter mer, för i sin bredd och djup tydliggör den hur mycket som återstår innan vi kommit den tidigmoderna människan sådär alldeles nära.

Lisa Hellman

G. A. Wallin: *Skrifter I. Studieåren och resan till Alexandria*. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis, 2010. 455 s. ISBN 978-951-583-189-7 (Finland) & 978-91-7353-371-3 (Sverige), inb. illustr.

Den 21 januari 1844 tog George Gustav Wallin i Alexandria av sig sina europeiska kläder och klädde sig i den lokala egyptiska kläde-dräkten. En dryg vecka senare anlade han till Kairo som 'Abd al-Wālī, kejsrerlig rysk undersäte från Buchara. Anläggandet av österländsk klädsel är en topos inom reselitteraturen och det finns oräkneliga exempel på hur resenärer anpassade sig till lokala förhållanden. Wallin, tillsammans med få andra resenärer, var dock exceptionell i och med att han talade de lokala språken tillräckligt väl för att under flera år kunna leva under sitt alter ego och i denna roll företa tre längre resor i den muslimska världen. Wallin lämnade Finland 1843 och återvände 1850. Enligt Wallins dagböcker var förvandlingen framgångsrik och han ansågs av bekanta bland annat för tatar, tjerless från Kaukasien, turk, syrier, och en av hans flickvänner trodde att han var indisk muslim. Förutom att leva i Kairo besökte han bland annat Konstantinopel, Alexandria, Jerusalem, Beirut, Damaskus, Basra, Bagdad, Isfahan och Shirāz. Han är känd som en av de få västerlänningar som besökte Mekka och Medina under den första hälften av 1800-talet, och han var en av mycket få europeer som lämnade allfarvägarna och begav sig ut i de arabiska öknarna.

Svenska litteratursällskapet i Finland har tagit på sig uppgiften att i sex band publicera Wallins uppsatser, brev och de vetenskapligt mycket intressanta resedagböckerna. Utgåvan som enligt plan skall vara slutförd år 2013–2014, är i samklang med litteratursällskapets övriga produktion föredömligt redigerad, kommenterad och illustrerad. Varje band inleds av introducerande essäer som sätter Wal-

lins forskningsgärning i både historiskt och nutida sammanhang. Verkets huvudredaktörer är arabisten Kaj Öhrnberg och egyptologen Patrica Berg.

Publiceringen av dagböckerna kommer att förändra bilden av Wallin och med säkerhet föra fram honom som en av artonhundratalets intressantare observatörer av samhällsliv och kultur i Mellanöstern och på den Arabiska halvön. Förhoppningsvis kommer arbetet med den svenskspråkiga utgåvan leda till att åtminstone vissa delar översätts till andra språk. Volymen som annmäls här är den första som behandlar Wallins studier och hans resa till Alexandria.

Wallin föddes på Åland 1811 och det är inte fastlagt huruvida han någonsin lärde sig finska. Hur han blev intresserad av österländska språk är okänt, klart är att han hade en osedvanlig språkbegåvning. Han lärde sig i Helsingfors och St Petersburg framförallt arabiska tillräckligt väl för att göra en akademisk karriär som gjorde det möjligt att (bristfälligt) finansiera forskningsresorna. Han dog – troligen i sviterna av en leversjukdom han ådragit sig under sin vistelse i Mellanöstern – i Helsingfors 1852 och hann därför inte publicera resultaten av sina resor. Wallins problem under sin korta akademiska karriär är tidstypiska, hans intresse för "Orient" betraktades med skepsis och hans karaktär underlättade inte jakten på tjänster, stipendier och akademiskt erkännande.

Wallin är inte helt bortglömd, men hans eftermäle baseras främst på ett mindre antal korta och ofullständiga publikationer. Mest kända är en antologi av beduinsånger på tyska och ett par kortare reseskildringar på engelska. Wallin skrev under sin vistelse i Kairo och sina vidsträckta resor omfångsrika och detaljerade dagböcker. Han levde i nära kontakt med lokalbefolkningen i både städer och på landsbygden. Utdrag ur hans efterlämnade papper har tidigare publicerats, men dels i censurerad form (Wallin beskrev ibland öppet bland annat sina kvinnoaffärer) och ofta utan att beakta det "antropologiska" material som idag är av större intresse än Wallins ofta berömvärda, men nu i viss mån föråldrade, lingvistiska och litterära undersökningar. Att dagböckerna inte publicerats i någon större utsträckning är kanske inte så förvånande med tanke på att de till viss del är skrivna på svenska, men med det arabiska alfabetet. Wallin var noggrann med att inte röja sin europeiska identitet under sina resor och skrev ofta därför på "arabiska".

Verket inleds med en introducerande essä av Kaj Öhrnberg. Essän sätter föredömligt in Wallin i ett historiskt sammanhang där den ryska orientalistiska skolan var framträdande. Det ryska imperiet var i en expansiv fas och Centralasien var fokus för både vetenskapliga och militära aktiviteter. Wallin blev upprepade gånger uppmanad att för ryska statens räkning göra forskningsresor i dessa områden, men hans intressen var främst riktade mot den Arabiska halvön. En av hans inflytelserika lärare i St. Petersburg var egyptiern Muḥammad ‘Ayyād al-Taṅṭāwī (1810–1861) med vilken han höll kontakten till sin död. Wallin träffade under sina resor den banbrytande assyriologen Henry Rawlinson i Bagdad. Rawlinson jämförde Wallin med den tidigare Arabienresenären Johann Ludwig Burkhart (1784–1817) och ansåg att Wallin var den som var bäst ämnad att företa forskningsexpeditioner på den Arabiska halvön dit Wallin planerade att återvända för en längre resa under 1850-talet. Wallin hade kontakter med de viktigaste europeiska lärda samfundet inom hans område och redogjorde för sina resor på Royal Geographical Society i London. Det är troligt att den mer berömda Richard Burton var inspirerad av Wallins forskningsprogram när han drog upp planerna för sin första arabiska resa.

Det är givetvis oundvikligt att diskutera "orientalism" i Edward Sajs mening när man närmar sig en forskare och resenär som Wallin. Hur Wallin kan inrangeras i den kontroversiella kategorin av orientalist och Arabienresenärer kommer under de närmaste åren bli tydligare. Det finns givetvis flera parallella spår att följa för att förstå receptionen av Wallin och försöka se honom utifrån en kanske mer nyanserad bild än den som ofta presenteras i samband med namn som Edward William Lane (som vistades samtidigt som Wallin i Kairo), Flaubert och Burton. En finländsk tradition har i viss mån sett Wallin på ett liknande sätt som Said betraktade många av hans samtida, dock resulterande i diametralt motsatta slutsatser. Öhrnberg citerar tidigare omdömen om Wallin som snarare speglar författarnas egna idéer kring islam och Mellanöstern än Wallins djupa kunskaper och sympati för den kultur han besökte och beskrev. Göran Schildt skrev 1976 till exempel att: "[Wallin] inte alls njöt av att spela religiös komedi, utan tog sin fäderneärvda tro på allvar och alltid bevarade en kritisk distans till islam och den arabiska kulturen" och Johannes Salminen

hävdat 1988 att "[i]nnerst upphör han ju aldrig att förakta den religion vars yttre former han så virtuöst behärskar". Huruvida till exempel Wallins anammande av islam var religiöst betingad är kanske inte längre en så intressant fråga – iranska forskare räknar honom som muslim – men tveklöst gav hans muslimska identitet honom möjligheter att resa och beskriva förhållanden som få västerlänningar hade kunskaper eller inlevelseförmåga att tillgodogöra sig under mitten av 1800-talet. Publikationen av Wallins skrifter är ett intressant tillägg till både den nordiska orientalismens historia och ett viktigt bidrag i diskussionen om det som ofta förenklats uttrycks som Europas eller västerlandets förhållande till, och bild av, Orienten.

Fredrik Thomasson

Charlotta Wolff: *Noble conceptions of politics in eighteenth-century Sweden (ca 1740–1790)*. Helsingfors: Studia Fennica Historica, 2008. 136 s. ISBN 978-952-222-092-9, häftad.

I detta arbete studeras den svenska adelns politiska identitet speglad i det politiska språket och i vissa begrepp. Perioden i fokus är frihetstiden och Gustaf III:s regeringstid. Författaren ambition är att visa hur såväl den politiska identiteten som språk och begrepp utvecklades under perioden. De verktyg som används för den minutiösa analysen är hämtade från såväl den tyska begreppshistoriska traditionen, där främst Koselleck varit tongivande, och Cambridgeskolan med hänvisning bland annat till Viroli, Pocock och Skinner. Källorna betraktas som talhandlingar.

Arbetet är synnerligen intressant på flera sätt. Wolff lyckas kombinera de av henne utvalda teoretiska verktygen så att de tillsammans blir betydligt mer än i sina delar. Inledningen innehåller en föredömlig beskrivning av begreppshistorien som idéhistorisk metod som skulle kunna användas som kurslitteratur i teori- och metodkurser.

Ett av de teoretiska problem som lyfts fram gäller språk, såväl de som studeras som de som forskningen framställs på. Språkfrågan är sär egen inom begreppshistorien och särskilt om det gäller ett sådant språk som adelns politiska begrepp. Franskan likväl som svenskan användes i dessa diskussioner samtidigt som de romerska republikanska idealen genom-

syntar begreppsbildningen. Wolffs val att presentera sin forskning på engelska grundar sig enligt henne själv på ett medvetet val att demonstrera hur de svenska politiska begreppen sammanfaller med de europeiska begreppen i stort. Hade arbetet presenterats på svenska skulle risken enligt författaren varit överhängande att studien betraktats som en nationell svensk historia. Genom språkperspektivet framstår det tydligare hur den svenska eliten var en del av en större icke-svensk gemenskap.

Men arbetet är inte en begreppshistoria i strikt mening. Begreppshistorien är inte målet utan används som ett medel för att förstå hur identiteter och lojaliteter utmejslas. Identitetssynen utgår i detta fall från individers självbild och hur den artikuleras. Det begreppshistoriska verktyget används för att förstå hur "the concepts, metaphors and expressions were given commonly shared meanings, were being transformed or were simply arbitrary". Pockocks teori om "the Machiavellian moment" vidgar analysen och Wolff drar slutsatsen att den svenska frihetstiden antagligen kan ses som ett sådant historiskt tillfälle i flera av dess innebörder, åtminstone lite grann.

Analysen bygger på ett stort källmaterial bestående av sådant som konungatal, protokoll, pamfletter, dagboksanteckningar och brev. Urvalet har gjorts utifrån kriterierna att de behandlar politik eller har politiska syften och att de skrivits av adelspersoner eller diskuterar adelns sociala identitet. Till källorna hör även flera klassiska skrifter som ingick i adelns bibliotek. Hit hör Aristoteles *Politiken*, Ciceros *De officiis*, Hobbes *The Leviathan* och Montesquieus *De l'esprit de lois*. För dessa anges inte vilken utgåva som använts i analysen. Även om framställningen inte ägnar sig åt textanalys av dessa tänkare så är det av

värde att veta om det är en textkritisk utgåva som författaren avser.

En av de intressanta slutsatserna i det mycket läsvärda arbetet är att begreppens kärninnehåll är detsamma under hela den politiskt händelserika perioden, men att de utvidgas till att omfatta fler individer i samhället. Det gällde flera av de centrala begreppen. Det viktigaste begreppet är frihet, och det grundas i adelns tal på en romersk tradition. Försvaret av friheten var en av grundstenarna i den politiska ideologin, men den refererade inte till folkets suveränitet eller demokrati. Andra centrala begrepp är medborgare och folk. Wolff visar hur patriotismen och dess dygder utvecklas till de medborgerliga dygdena och hur de omfattar även tjänare. Det gällde flera av de centrala begreppen, förutom frihet även medborgare och folk.

I inledningen ställer författaren frågan om adelns politiska historia verkligen är en förlorarnas historia, eller om det inte snarare är att betrakta som en historia om en elit som framgångsrikt anpassar sig till nya förhållanden. Wolffs historia visar snarast på en framgångsrik anpassningsförmåga under den aktuella perioden hos denna privilegierade grupp.

Den engelska forskningspresentationen medför sannolikt att boken blir annorlunda än vad den blivit om den skrivits på svenska, särskilt som själva skrivandet vanligen utgör en del av forskningen inom humaniora. En viktig uppgift för svenska forskare är att använda och utveckla svenska språket. Men det är också angeläget att den svenska forskningen anknuter till den icke-svenska forskningen. Ett sätt att låta den göra det är genom att skriva på exempelvis engelska och därmed göra resultat och diskussioner till en del av ett större samtal och undvika provinsialisering.

Rebecka Lettevall

Vetenskapshistoria

David Aubin, Charlotte Bigg & Otto Sibum (red.): *The heavens on earth. Observatories and astronomy in nineteenth-century science and culture*. Durham: Duke University Press, 2010. 384 s. ISBN 978-0-8223-4640-1, häftad.

Vad är ett observatorium? På detta sätt öppnar denna spännande och mycket välredigerade antologi. Frågan må vid första anblicken te sig trivial – Svenska akademiens ordlista svarar "anläggning för astronomiska el-

andra vetenskapliga observationer" – men visar sig vid närmare eftertanke nog så komplex.

Ett observatorium är till att börja med ett stycke arkitektur. Moderna observatorier är placerade på avlägsna bergstoppar i lika avlägsna länder, men föregångarna under det 1800-tal det här i första hand är frågan om, var både synliga och tillgängliga på ett annat sätt. Som arkitektur tillhörde de (universitets) stadens rekvisita, de var en representation av

vetenskapen i det allmänna medvetandet, en symbol för ett upplyst samhälle och många gånger ett uttryck för statsmaktens ambitioner. Klev man sedan igenom entrén hårbärgerade dessa byggnader en mängd aktiviteter. Här bedrevs vetenskapligt arbete: forskare gjorde observationer vid teleskopen, beräkningar vid sina skrivbord och arbetade med instrumenten i verkstäderna; de hade möten och konferenser med kollegor; och de hade visningar och föreläsningar för kungligheter, mecenater och ibland en större allmänhet. Det vetenskapliga arbetet kunde i sin tur ta sig mycket olikartad form och handlar om allt från stora kartläggningar av himlavalvet till undersökningar med förankring i navigation, geodesi och krigskonst. I kontrast till den romantiserade bilden av observatoriet med astronomen som i ensamt majestät försöker genomtränga himlarna med sin refraktor, vill man i denna bok försöka fånga något av denna bredd och istället betrakta observatoriet som en miljö där många olika intressen, världsliga som vetenskapliga, löpte samman och där fokus var i lika hög grad riktat mot det himmelska som det jordiska. Den inledande frågan visar sig därmed ha stor vetenskapshistorisk potential.

Antologin, som är sprungen ur en konferens organiserad av Experimental History of Science Independent Research Group of the Max Planck Institute for the History of Science i Berlin 2009, rymmer en utförlig inledning, som utvecklar den ansats som skissats ovan, liksom tolv artiklar som alla tar sin utgångspunkt i observatoriet som miljö. Man uppskattar att världen vid slutet av 1800-talet rymde cirka tvåhundra mer eller mindre professionella observatorier. De flesta av dessa låg förstås i Europa men det fanns även observatorier i exempelvis Sydafrika, Brasilien och Thailand. Även om stjärnhimlen i princip var en konstant så arbetade man här under tämligen olikartade förhållanden, både vad gällde instrumentering, finansiering och politisk förankring. En av antologins många intressanta artiklar (av Simon Werrett) skildrar verksamheten vid det berömda Pulkova-observatoriet som, direkt underställd den ryske kejsaren och med en mycket väl tilltagen budget, för en tid var den astronomiska världens självklara förebild och måttstock. En annan artikel (av Simon Schaffer) skapar kontrast genom att istället ta sin utgångspunkt i Paramatta-observatoriet i New South Wales, Australien. Även detta var en komponent i ett imperiebygge, men här kämpande

man med krånglande instrumentering, interna konflikter och en meridiankatalog som aldrig skulle vinna vetenskapligt erkännande. Dessutom hade man akuta problem med termiter.

För den som intresserar sig för astronomins historia, eller som har ett mer allmänt intresse för hur vetenskapens institutioner har placerat sig i den politiska och kulturella geografin, är denna antologi en guldgruva. Här finns mycket att lära om historiska omständigheter men också om angreppssätt och fruktbara frågeställningar. Själv har jag i princip bara en invändning: De närmare fyrahundra sidorna tog slut alldeles för fort och jag hade gärna läst fyrahundra till. Antologins uttalade ambition att skapa intresse för dessa frågor och öppna fältet för vidare forskning har utan tvekan fungerat. Hur skulle till exempel utfallet bli om man kompletterar studierna av 1800-talets förhållandevis tillgängliga observatorium, med 1900-talets allt annat än tillgängliga motsvarigheter? Och om vi söker oss från det stora till det lilla: Hur kan amatörastronomernas betydlig mer beskedliga observatorier relateras till denna diskussion? Vilka intressen löper samman där och hur spelar de ut sig? Det återstår alltså en hel del att göra på detta spännande område.

Johan Kämfelt

Thomas Kaiserfeld: *Krigets salt. Salpetersjudning som politik och vetenskap i den svenska skattemilitära staten under frihetstid och gustaviansk tid*. Lund: Sekel bokförlag, 2009. 299 s. ISBN 978-91-85767-42-7, 1nb.

Idéhistorikern Thomas Kaiserfeld har betitlat en ny bok om 1700-talets svenska salpeterframställning på ett sätt som visar på en brist i svensk forskning om perioden. *Krigets salt* pekar i riktning mot seklet som en period då krigen satte sin prägel på den samhälleliga utvecklingen. Begreppet den militära revolutionen bör kanske främst kopplas till det föregående seklet, forskare som Geoffrey Parker har länkat den militära utvecklingen med staters formering under 1600-talet, men 1700-talet bör ses i samma termer. John Brewer har t.ex. visat att Storbritannien var i krig under knappt hälften av åren under seklet och detta mönster gällde även på den europeiska kontinenten. Kriget blev också kostsammare med allt större arméer utrustade med mer eldkraft, och staternas skatteuttag sköt i höjden.

Det svenska 1700-talet har emellertid knappast analyserats i termer av en militär revolution, eller ens i relation till de stora europeiska krigen. Sverige deltog förvisso i tre krig efter freden i Nystad 1721, två mot Ryssland samt det pommerska kriget, men seklet har främst analyserats utifrån den interna utvecklingen med frihetstid och enväldets återkomst. Det svenska 1700-talet har även förknippats med den utilistiska samhällssynen och den därvid länkade vetenskapliga utvecklingen. Detta vill Kaiserfeld ändra på och *Krigets salt* utgår ifrån hur den tidigmoderna svenska skattemilitära staten organiserade produktionen av salpeter. Kopplingen mellan salpeter och krigsföring ger sig själv då salpeter var den viktigaste ingrediensen i krut! Författaren inleder med den tidigmoderna statens tre centrala beståndsdelar, skatteinndrivning, militär organisering samt politiskt styrande. Emellertid är detta inte en traditionell studie som undersöker hur skattesystemet var organiserat med inriktning på salpeter, utan den har även en vetenskaps-historisk ambition som avser blottlägga hur vetenskaplig kunskapsproduktion var länkad till frågan om hur staten på bästa sätt kunde erhålla tillräckliga mängder salpeter för att säkerställa behovet av krut.

Efter att ha argumenterat för en studie som kopplar samman den politiska sfären med den vetenskapliga kunskapsuppbyggnaden tar undersökningen sin början med en noggrann redovisning av den svenska skattemilitära staten, samt hur salpeter knöt samman dess tre delar. Redan under medeltiden var salpeter viktig, och staten knöt allmogem till sig för att säkerställa tillverkningsgenom att kräva transporter samt ved och kvävehaltiga jordar. 1686 inrättades sedan den institution, salpetersjuderiindelningensverket, där speciella kronosjudare reste runt i landet och framställde salpeter på basis av böndernas jordar och ved enligt en fastlagd plan: "Salpetersjuderiindelningensverket, som alltså var grunden för den allt överskuggande delen av salpeterproduktionen i Sverige under hela frihetstiden, var organisatoriskt förknippat med skattesystemet ..." (45) Vid mitten av seklet tillkom ytterligare en struktur där staten gav lån och premier till enskilda aktörer som framställde salpeter i speciella salpeterlador. Därmed övergick en mindre del av produktionen från att vara en skatt till att framställas i en struktur som hade många likheter med manufakturssystemet. Det övergripande ansvaret för bägge

dessa produktionsformer var Krigskollegium, som under seklet kunde notera en gynnsam utveckling i så motto att landet blev självförsörjande med den centrala varan. Först under 1800-talets första decennier monterades detta system gradvis ned och salpeterstillverkningen kom att hamna utanför statens ramar.

Framställningen av svensk salpeter var emellertid inte endast en angelägenhet för Krigskollegium och rikets ständer, utan den rönte även ett stort intresse i vetenskapliga cirklar. Författaren pekar på att detta var relaterat till de utilistiska ideal som genomsyrade det svenska samhället. Inledningsvis tog sig detta intresse former av ett "omfattande inventerings- och kartläggningsarbete ... att utifrån ett ekonomiskt nyttoperspektiv ingående inventera de olika landsdelarnas tillgångar och anläggningar." (84) Det gällde att utrona var i landet salpetern bäst kunde framställas. Från mitten av seklet, och i anslutning till anläggandet av salpeterlador, växte dock kemins betydelse, och det gällde att vetenskapligt fastställa de bästa sätten att framställa den åtråvärda varan. Emellertid tycktes det länge vara svårt att finna en exakt gräns mellan en vetenskaplig argumentering och handfasta råd för den konkreta produktionen; publikationerna utgick ofta från tankar om "hur salpeterproduktionen på olika sätt kunde förbättras ... garnerade dessutom sina tankegångar med kemisk teoribildning ... av det mer hemmagjorda slaget ...". (185)

Kaiserfeld har skrivit en viktig bok om en central, men ack så bortglömd, företeelse i det svenska 1700-talet. Att salpeterproduktionen var av yttersta vikt för framställningen av krut, och därmed för rikets säkerhet, är ställd utom all tvivel. Det är därför så mycket angelägnare att detta nu lyfts fram av forskningen. Denna kunskap kan läggas till de redan vunna insikterna om bergsbrukets utveckling och textilhanteringen, speciellt som även dessa var integrerade i den skattemilitära staten och beroende av manufakturpolitiken. Ovanpå detta finns sedan den vällovliga ambitionen att länka den vetenskapliga kunskapsuppbyggnaden med det politiska beslutsfattandet, även om argumentering på denna punkt inte helt klarlägger hur vetenskapen var en del i avvecklingen av salpetersjuderiindelningensverket. Boken pekar snarare emot att detta var en politisk process med ett allt starkare bondestånd.

Avslutningsvis finns det anledning att återkomma till bokens titel och konstatera att den

ställer till med vissa problem. Undersökningen tar sin utgångspunkt i den skattemilitära staten och avser att knyta samman dess tre ”ben” i en analys av salpeterstillverkningen. Tyvärr faller den militära apparaten bort då Krigskollegium endast ses som en organisation för skatteuppbörd och etablerandet av salpeterlador. Vad jag saknar är en analys av de bevekelsegrunder som låg bakom organiserandet av salpeterstillförseln. En sådan analys hade öppnat dörren mot en vidare framställning som placerar in Sverige i den Europeiska maktpolitiken. Sverige var inte längre någon stormakt som förde krig på egna villkor, men en stark krigsmakt var likväl en garant för att kunna stå vid sidan av andras konflikter. En säker tillgång på detta *Krigets salt* bör ha underlättat detta.

Göran Rydén

Robert J. Richards: *The tragic sense of life. Ernst Haeckel and the struggle over evolutionary thought*. Chicago & London: University of Chicago Press, 2008. 551 s. ISBN 0-226-71214-1, inb. ISBN 0-226-71216-8, häftad.

Uwe Hoßfeld: *Absolute Ernst Haeckel*. Freiburg: Orange Press, 2010. 223 s. ISBN 978-3-936086-40-9, häftad.

Olaf Breidbach: *Ernst Haeckel. Bildwelten der Natur*. München: Prestel Verlag, 2006. 304 s. ISBN 978-3-7913-3663-3, inb.

Ernst Haeckels var den viktigaste evolutionsbiologen på kontinenten. Trots det existerar ingen ”Haeckelindustri” motsvarande Darwinindustrin. Intresset för Haeckel ökar dock, och Robert J. Richards skrivit en mycket läs- värd och heltäckande biografi över Haeckel som placerar honom i den tyska romantiska traditionen. Haeckel använder den nya evolutionsläran i kombination med den tyska idealistiska biologin för att skapa sin egen syntes, som skrivs ner i hans första stora programmatiska verk *Generelle Morphologie der Organismen* från 1866. Detta verk i två band på uppåt 1000 sidor ser Richards som Haeckels flykt in i arbete efter att hans första hustru och stora kärlek, Anna Sethe, avlidit i barnsängsfeber efter att ha fött en dotter. Richards lägger stor vikt vid en enda dag i Haeckels liv, 16 februari 1864, den dag då han fyllde 30 år, fick en fin vetenskaplig utmärkelse

(Cotheniusmedaljen) och förlorade sin hustru. Efter detta arbetade Haeckel ursinnigt på sin *Generelle Morphologie*, och skrev klart den inom ett år. Han gifte visserligen om sig, och höll sig med älskarinnor, men inget kunde ersätta hans älskade Anna. Richards’ tolkning att Annas död blir bestämmande för Ernst Haeckels liv och livskänsla är spännande och kontroversiell, och har givit boken dess namn *The tragic sense of life*.

1868 publicerade Haeckel sin första populärvetenskapliga bok, *Natürliche Schöpfungsgeschichte*, som blev en stor försäljningsframgång. Denna bok och ett annat populärvetenskapligt verk, *Anthropogenie* från 1874 om människans evolution, är kanske Haeckels mest välkända verk. Han utgav dock även viktiga vetenskapliga verk om marina ryggradslösa djur i sin tidiga karriär, till exempel systematiska verk om maneter, svampdjur och radiolarier. Dessa gjorde honom till en etablerad vetenskapsman, en ledande zoolog och embryolog. Till skillnad från Darwin var Haeckel verksam vid universitetet som professor och skaror av studenter drogs till hans föreläsningar. Under senare delen av sin karriär blev Haeckel till en förkämpe för materialism och monism och kom på kant med kyrkans företrädare.

Haeckels mest välkända idé är att ontogenin rekapitulerar fylogenin, den så kallade biogenetiska regeln. För att illustrera sin regel publicerade Haeckel teckningar av embryon från skilda stadier av olika ryggradsdjurs embryonalutveckling. Han har blivit ökad för att ha tecknat de olika arternas embryon så att de är mer lika än i verkligheten. Den mest pinsamma incidenten förekom i första utgåvan av *Natürliche Schöpfungsgeschichte* i vilken Haeckel hade låtit trycka samma bild tre gånger bredvid varandra för att visa att tidiga embryon av höns, sköldpadda och hund är ... identiska! Denna illustration och en annan där Haeckel använt samma trick för att visa på likheterna mellan ägg från människa, apa och hund, kritiserades hårt av samtida forskare, och Haeckel ändrade dem i senare utgåvor. Detta hjälpte dock föga och anklagelser om fusk skulle förfölja Haeckel under resten av hans karriär. Richards menar att Haeckel bara ville vara pedagogisk, och att boken skall ses som en pedagogisk, populärvetenskaplig bok och inte som ett vetenskapligt verk. Även här sticker Richards ut hakan och företräder en kontroversiell åsikt.

En aspekt av tidigare historieskrivning som får sig en rejäl känga av Richards är tesen (framförd av framförallt Daniel Gasman) att Haeckel var något slags "proto-nazist" som indirekt kan göras ansvarig för förintelsen. Richards visar att Ernst Haeckel inte var mer rasistisk (och mindre anti-semitisk) än vad som var vanligt i hans samtid. Nazisterna inspirerades inte av Haeckels böcker och pamfletter. De nämns inte annat än för att kritiseras i nazi-litteraturen, och var faktiskt förbjudna i Sachsen.

Det är en rik och myllrande biografi som Bob Richards har skrivit, och jag har här bara nämnt ett fåtal av alla de aspekter på Ernst Haeckels liv och verk som tas upp i boken. Få akademiker skriver lika läsligt och elegant som Richards, vilket gör boken till ett rent nöje att läsa. Jag uppskattade till och med de avsnitt där jag inte håller med Richards, och roades och imponerades av hans förmåga att stilistiskt dölja svagheter i den egna argumentationen och samtidigt skickligt dissekera sönder motståndarnas argument. Boken är inte bara väl-skriven, utan också välillustrerad med Haeckels vackra teckningar och målningar. Den kan rekommenderas till var och en med intresse för evolutionsbiologins historia och/eller Tysklands historia runt 1900.

Haeckel i original kan man läsa i Uwe Hossfelds *"Absolute Ernst Haeckel"*. Dessutom har Hossfeld skrivit en "biografisk essä" om Haeckels liv och verk. Något som behandlas bättre här än i Richards' bok är receptionen av Haeckels verk. Boken är välillustrerad men saknar färgbilder.

Slutligen har Olaf Breidbach givit ut *"Bildwelten der Natur"*, med tidigare ej publicerade teckningar och utdrag ur skissböcker. Det är en vacker bok som mest består av bilder. Den rätt torra texten beskriver kortfattat Haeckels liv och verk, men framförallt bilderna. För information om Ernst Haeckel och hans vetenskap är dock Hossfelds och Richards' böcker att föredra.

Lennart Olsson

Thord Silverbark: *Darwinismens historia. Idéer och diskussioner, 1859 till 2000-talet*. Lund: Sekel bokförlag, 2010. 352 s. ISBN 978-91-85767-49-6, häftad.

Den Darwinrelaterade litteraturen kan med rätta beskrivas som en industri, vilket bekrä-

tades av de otaliga böcker som publicerades i samband med dubbeljubileet 2009. Även i Sverige gavs flera böcker ut, varav flertalet var forcerade och rent av mediokra. Att således Silverbarks bok kom ett år efter jubileet låter sig ursäktas av att det är den mest genomarbetade och omfattande av dem som släpptes på svenska.

Som titeln anger är det inte en bok om Darwin utan om darwinismens historia, vilken kronologiskt framställs från utgivningen av Om arternas uppkomst till vår samtid. Några av de teman som behandlas är reception av Darwins teori, såväl den vetenskapliga som den kulturella, lärans spridning i olika länder, socialdarwinismen, eugeniken, sociobiologin och relationen till ärftlighetsläran. Genomgående ägnas också stort utrymme åt religionsfrågan – från debatten mellan Huxley och Wilberforce och Scopes Trial till Richard Dawkins Illusionen om gud och samtida diskussioner om intelligent design.

Av ovanstående framgår att Silverbarks bok täcker ett stort område, något som i relation till den vaga termen darwinism gör att boken är aningen ofokuserad och ofta glider ut på sidospår, där så många som möjligt i den traditionella kanonen som sagt något "darwinistiskt" nämns. Ett mer definierat studieobjekt hade varit att föredra. En annan aspekt av omfånget är att studien primärt bygger på sekundärlitteratur, och inte sällan de etablerade standardverken. För den som har läst några av dessa och är lite insatt i ämnet uppkommer den berättigade frågan vad denna studie tillför. Samtidigt så utger sig inte boken för att vara en djupstudie utan tvärtom framhåller att det nya ligger i det långa tidsperspektivet och försöket ett teckna darwinismens "historia i sin helhet". En sådan ambition kan tyckas väl hög, men det går att vända på perspektivet: är inte syfte med detaljstudier, vilka i smaltet kan gränsa till det ointressanta, att utgöra grunden för de större översikterna? Är det inte att bli fotnoter i dessa som de syftar till? Om så är fallet är det just böcker som Silverbarks som ger mening åt den mer avgränsade historiska forskningen. Men för att sammanställande verk ska vara rikligt lyckade krävs att de gör något mer med det tidigare kända än enbart återge det i sin standardform. I boken saknas tyvärr mer övergripande diskussioner, inte heller förekommer några direkta omtolkningar, något tesargumenterande eller djupare analyser. Detta påverkar givetvis vilken läse-

kretsens boken kommer att få. För studenter eller för en intresserad allmänhet fungerar den utmärkt, däremot blir den mindre intressant för på fältet verksamma idéhistoriska forskare.

Ett av problemen med att i allt för stor utsträckning förlita sig på sekundärlitteratur är att både tveksamma tolkningar och rena sakfel reproduceras, och med tillräckligt många upprepnings tar de sig formen av faktum. I fallet Darwin finns det många exempel som skulle kunna nämnas, men för att ta ett av de vanligaste och som också återfinns i Silverbarks bok kan utelämnandet av människan i Om arternas uppkomst nämnas. Trots att Darwin själv betonade, med en reservation, att han i boken inte nämnde människan, nämns denna explicit. Så sägs exempelvis redan i den första upplagan att det sexuella urvalet bidrar till att förklara människorsaserna. Darwins påstående om utelämnandet har tagits upp i sekundärlitteratur, återgivits och blivit etablerad sanning. Det är således alltid motiverat att gå till källorna.

Det angivna exemplet gällde det direkta studieobjektet, Darwin. Vanligare är dock att felaktigheter återfinns i förenklingar och förbigående påståenden. Ett exempel är hur äldre utvecklingsläror, i synnerhet Lamarcks, framställs. Problemet är att Lamarck redan under 1800-talet reducerades till att benämna tesen om de förvärvade egenskapernas ärftlighet. I denna förenklade bemärkelse har sedan ter-

men lamarckism även tagit upp och använts i historieskrivningen. I enlighet med detta påstår Silverbark att de tidigare teorierna inte förklarade evolutionen, inte angav dess motor, utan bara antog den. I realiteten var Lamarcks lära, som skiljer sig avsevärt från hur den vanligen framställs, ytterst utvecklad, om än felaktig, och beskrev i detalj drivkrafterna och processerna bakom evolutionär förändring. Att hans teori för eftervärden sammanfattats i en sats innebär inte att denna speglar eller uttömmar hans teori. Samtidigt går det alltid att finna liknande brister, för i någon mån innehåller allt historieskrivande reduceringar till enkla påståenden. För helhetsintrycket är inte detta av direkt betydelse.

Som bok är *Darwinismens historia* välskriven och lättillgänglig. Den bild som tecknas är både bred och detaljrik. Ett intressant inslag är de återkommande referenterna till skönlitteratur, som både används för att påvisa darwinismens inflytande men också illustrera föreställningar om darwinismen. Med sitt långa tidsperspektiv utgör Silverbarks bok en bra och läsvärd introduktion till darwinismens utveckling. Onekligen fyller den ett hål i den svenska litteraturen. Dessutom ligger det något lovvärt i att svensk idéhistoria vågar ta ett stort grepp på ett internationellt välbeforskat ämne.

Andréaz Wasniewski